

RAZGOVOR O GOVORNICIMA

1. Često me pitaš, Juste Fabije,²⁰ zašto — kada su već prijašnja stoljeća²¹ cvala darovitošću i slavom tolikih istaknutih govornika — upravo ovaj naš vijek, opustošen i lišen slave rječitosti, jedva zadržava i samo ime govornika: tako, naime, ne zovemo nikoga negoli one stare; rječiti se, pak, ljudi današnjih vremena zovu zastupnicima i odvjetnicima, te braniteljima²² i kako god hoćeš radije negoli govornicima. Odgovoriti na to tvoje pitanje i prihvatiti se tereta tako mučna istraživanja — kada bi trebalo loše misliti ili o našim sposobnostima, ako to isto ne možemo dostići, ili o našim prosudbama, ako to ne želimo — jedva bih se, Herkula mi, usudio kada bi mi valjalo iznijeti svoje mišljenje, a ne ponoviti razgovor, u naše bar vrijeme, najrječitijih ljudi koje sam kao sasvim mlad čovjek slušao dok su raspravljali upravo o ovome pitanju. Stoga mi i ne treba osobita uma, nego pamćenja i prisjećanja, kako bih ono što sam od najstarijih muževa i oštroumno zamišljeno i žustro izrečeno čuo — kada su

²⁰ Već kod Cicerona stoji tu i tamo (ali ne u govorima) nadimak (*cognomen*) ispred rodovskog imena (*nomen gentile* ili *gentilicium*). Poslije ovakva uporaba postaje sve češća. U ovom spisu ima još takvih slučajeva, primjerice; 13, 3: *Secundus Pomponius, Afro Domitio*. — Fabije Justo bio je prijatelj Plinija Mlađeg i, možda, konzul zajedno s Trajanom 102. posl. Kr. (ili 111. posl. Kr.); poslije namjesnik u Siriji.

²¹ Prije uspostave principata: govornici toga vremena zovu se *antiqui*.

²² U izvorniku: *causidici et advocati et patroni*. Već i ovi izrazi jasno upućuju na to da je djelatnost govornika carskoga vremena bila svedena na sudske rasprave. U drugom značenju stoji *advocati* u 34, 3.

4 pojedinačno iznosili oprečne, ali isto tako i vjerodostojne razloge, dok je svatko od njih odavao oblik svojega duha i razuma — sada, u istim odsječcima, istim dokazima, prikazao, očuvavši slijed njihove rasprave. Nije, naime, nedostajalo ni takva koji je prihvaćao i protivnu stranu, te, oštro napavši i ismijavši starinu, rječitosti naših vremena pretpostavljao darovitost starih.

2. Sljedećega, naime, dana kako je Kurijacije Materno²³ bio javno pročitao *Katona*,²⁴ budući da se govorilo kako je uvrijedio srca moćnikā, kao da je u onom sadržaju tragedije, zaboravivši na sebe, mislio samo na Katona, te su o toj stvari zaredali učestali razgovori po gradu, došli su k njemu Marko Aper²⁵ i Julije Sekundo,²⁶ najslavniji onodobni umovi našega trga, koje sam ja obojicu ne samo na sudovima pomno slušao, nego i kod kuće i u javnosti pratio s čudesnom željom za naukom i s mladenačkim nekim žarom, ne bih li i pripovijedanja njihova i rasprave i tajne njihova povjerljiva razgovora do kraja razumio, ma koliko većina njih zlobno mislila kako ni u Sekunda govor nije tečan i kako je Aper prije darovitošću i snagom svoje prirode negoli obrazovanjem i znanošću stekao slavu rječitosti. Ni Sekundu, naime, nije manjkalo čista i sažeta i, koliko je dostajalo, tečna govora, a i Aper je, oboružan svekolikim obrazova-

²³ Porijeklom Gal, bio je poznat u Rimu i kao govornik, ali prije svega kao pisac tragedija. Od njegovih djela nije sačuvano ništa, premda Tacit navodi *Medeju* i *Tijesta* (s grčkim motivima) i pretekste *Katona* i *Domicija* (v. 3, 4).

²⁴ Historijska drama s rimskom temom u kojoj su carevi špijuni uočili pakosne i odvažne aluzije na suvremenu politiku. Katon Mlađi ili Utički (po mjestu u kojem je 46. pr. Kr. našao svojevoljnu smrt) bio je najžešći neprijatelj Gaja Julija Cezara i dosljedni branitelj republikanskih ideala protiv struje koja je potkapala Republiku.

²⁵ Porijeklom Gal. Kvintilijan ga uopće ne spominje. Iako skorojević (*homo novus*), postigao je senatorsko zvanje; služio je u Britaniji zajedno s Agrikolom; pretor 75. posl. Kr. U Rimu privukao pozornost izvanrednim govorničkim darom. Zastupao je skolastički način obrazovanja govornika. Jedan od Tacitovih učitelja.

²⁶ Kvintilijan u više navrata govori o njemu kao o istaknutom govorniku i svom prijatelju (*Instit. orat.* X 1, 120; 3, 12; XII 10, 11). Zna se da je napisao životopis Julija Afrikanca (v. ovdje 14, 4).

njem, većma prezirao znanost nego što je nije poznavao, kao da će veću slavu zbog marljivosti i napora steći bude li se činilo kako se njegova darovitost ne oslanja ni o kakve potpornje tuđih umijeća.

3. Kad smo, dakle, ušli²⁷ u Meternovu sobu, zatekli smo ga kako sjedi i u rukama drži upravo onu knjigu koju je dan prije bio javno pročitao.

Tada reče Sekundo: »Zar te, Materno, pričanja pakosnikā 2
nimalo ne odvraćaju da ne ljubiš uvrede svojega Katona? ili si se za to te knjige prihvatio da je pomnije preradiš i da, uklonivši ono što je možda dalo povoda krivu tumačenju, izdaš *Katona*, ne doduše boljega, ali ipak sigurnijega?«

Nato ovaj reče: »Čitat ćeš ti što je to Meterno sebi dugovao i 3
prepoznat ćeš ono što si čuo. Ako je, pak, što propustio *Katon*, na sljedećem će javnom čitanju reći to *Tijest*;²⁸ ovu sam, naime, tragediju već razradio i sam u sebi oblikovao, te se stoga i žurim ubrzati izdanje ove knjige, kako bih, okanivši se predašnje brige, svom dušom prionuo uz nov naum.«

»Zar te te tragedije tako malo zasićuju«, reče Aper, »da, 4
zanemarivši bavljenje govorima i parnicama, sve vrijeme trošiš malo prije na *Medeju*,²⁹ a evo sada na *Tijesta*? Premda te parnice tolikih prijatelja, šticiónštva tolikih naseobina i municipija³⁰ zovu na trg, kojima bi jedva udovoljio sve da *Domici*

²⁷ Marko Aper, Julije Sekundo i Tacit, koji se nalazio u njihovoj pratnji.

²⁸ Građu iz mita o Pelopidima vrlo su često obrađivali i grčki i rimski dramatičari. U rimskoj je književnosti pod istim imenom sačuvana tragedija filozofa i tragedio-grafa Seneka.

²⁹ Aper na ovom mjestu namjerno ne navodi *Katona* kako bi obje tragedije uzete iz grčkog pripovijednog kruga suprotstavio tragedijama sa sadržajem uzetim iz rimske povijesti.

³⁰ Kao što su čitave zemlje i pokrajine imale među rimskim velikašima svoje zaštitnike koji su branili njihove interese, tako su i pojedini gradovi odabirali sebi zagovornike u glavnome gradu. Pompeji su, primjerice, u toj službi imali Gneja Pompeja. U Tacitovo vrijeme nije više bilo prvotne stroge razlike između gradova koji su nosili

ja³¹ i *Katona*, to jest i našu povijest i rimska imena, pridružiš pričicama Grčića.«

4. A Materno će nato: »Zbunjen bih bio tom tvojom strogošću, da nam se česta i neprestana prepirka nije pretvorila gotovo već u naviku. Ti, naime, ne prestaješ šibati i progoniti pjesnike, a ja, kojem predbacuješ nemar u odvjentnikovanju, obavljam sva-
2 kodnevno ovō zaštitništvo — da branim pjesništvo od tebe. Zbog toga se još više veselim što mi na raspolaganju stoji sudac koji će mi ili zabraniti da ubuduće gradim stihove ili će me — što već odavna želim — svojim ugledom natjerati da, okanivši se ograničenosti parnica na trgu, u kojima sam se dosta i previše naznojio, gajim onu svetiju i uzvišeniju rječitost.«³²

5. »Ja ću, pak«, reče Sekundo, »prije nego što me Aper odbije kao suca, učiniti ono što običavaju čestiti i umjereni suci — da se ispričaju u onim istragama u kojima je očito kako jedna strana u njih ima prevagu u naklonosti. Ta tko ne zna da mi nitko nije prisniji i po uživanju prijateljstva i po postojanosti drugovanja negoli Salej Bas,³³ koliko vrstan muž, toliko i savršen pje-

nazive kolonija i onih s nazivom municipija. Ranijē su kolonije uživale veći ugled jer su u njih bile naseljavane obitelji rimskih građana koje su dobivale trećinu zemljišnog posjeda tih gradova. Municipiji su bili pripojeni rimskoj državi bez promjene svojih dotadašnjih institucija. I u Tacitovo se vrijeme vidi nastojanje pojedinih municipija da steknu ime kolonije jer je i tada taj naziv bio na većoj cijeni od naziva municipija.

³¹ Riječ je vjerojatno o Luciju Domiciju Ahenobarbu (*L. Domitius Ahenobarbus*), pristaši Gneja Pompeja, konzulu 54. pr. Kr.; Cezar ga je, nakon uhićenja u Korfiniju, pomilovao, ali je ovaj i nakon toga nastavio s neprijateljstvima protiv njega, sve dok kod Farsala 48. pr. Kr. nije našao smrt. Lukan ga svrstava među junake u bitki za slobodu (*Phars.* VII 599 i d.).

³² Misli se na poeziju.

³³ Epski pjesnik Neronova vremena, koji je bio lošeg imovinskog stanja (v. ovdje 9, 3). O njegovu ugledu i kvaliteti ne postoji jedinstven sud: usp. Quint. X 1, 90: »Salej

snik? A opet, ako se optužuje pjesništvo, ne vidim drugoga prikladnijega optuženika.«

»Neka bude bezbrižan«, reče Aper, »i Salej Bas i svatko drugi 3
kojemu je na srcu bavljenje pjesništvom i slava zbog pjesama, 4
kad već ne može voditi parnice. Ja, naime, budući da sam našao
presuditelja ovoj parbi, neću dopustiti da se Materno brani u
društvu s više njih, nego ću njega samoga pred svima optužiti
što — rođen za muževnu i govorničku rječitost, kojom bi mogao
u isti mah i stvarati i čuvati prijateljstva, sklapati poznanstva,
pridobivati pokrajine — zanemaruje zvanje od kojega se u
našoj državi ne može zamisliti drugo kakvo bilo za probitak ploidonosnije,
bilo za užitek slade, bilo za dobar glas čitava carstva i svih naroda
sjajnije.³⁴ Jer, ako sve naše misli i djela valja usmjeriti prema
njihovoj koristi za život, što je sigurnije negoli baviti se onim
umijećem kojim, uvijek oboružan, možeš pružati zaštitu prijateljima,
pomoć strancima, spas ugroženima, a zavidnicima i neprijateljima
povrh toga strah i trepet zadavati, sâm siguran i kao kakvom vječnom
silom i moću zaštićen? Njegova se snaga i korist, dok događaji
povoljno teku, razabire u davanju utočišta i zaštiti drugih; ako li
zaprijeti osobna opasnost, nije, Herkula mi, oklop i mač u bitki
pouzdanije okrilje nego što je optuženomu i ugroženomu rječitost
u isti mah i zaklon i oružje kojim se možeš jednako tako braniti
i napadati bilo na sudu,³⁵ bilo u senatu, bilo pred vladarom. Što li je
drugo rasrđenim oci- 7

Bas se stvarno pokazao kao jak i istinit pjesnički talent, ali njegov /kao i Seranov?/ nije dostigao u dubokoj starosti potrebnu zrelost.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. Spominje ga i Juvenal (VII 80). Od njegova djela nije ništa sačuvano.

³⁴ Nakon ovih riječi školnički sastavljen pohvalni govor što slijedi raščlanjen je u više odsječaka: o korisnosti (*utilitas*) rječitosti govori Aper do pogl. 6., o dostojanstvu (*dignitas*) i slavi (*fama*) do pogl. 9. Uvod je sastavljen prema odjeljku Cic. *De orat.* I /41/ 185 — /45/ 200, gdje se, prema sličnim gledištima, preporuča poznavanje građanskog prava (*scientia iuris civilis*).

³⁵ Pod ovim se izrazom misli prije svega na centumviralni sud. O ovom i o sljedećem: »pred vladarom« (*apud principem*) v. bilj. uz 7, 1.

ma nedavno suprotstavio Eprije Marcel³⁶ negoli svoju rječitost? Njome opasan i prijeteci,³⁷ osujetio je rječitu, doduše, ali neizvježbanu i za takvu vrstu okršajā neiskusnu mudrost Helvidijevu.³⁸ Više toga o koristi ne spominjem, a mislim da će se toj točki moj Meterno najmanje protiviti.«

2 6. »Prelazim na nasladu govorničke rječitosti čija se ugodnost ne događa u kakvu jedinstvenom trenutku, nego gotovo svakoga dana i malone svakoga sata. Što je, naime, slađe slobodnu i plemenitu i za časne užitke rođenu duhu negoli kuću svoju vidjeti uvijek punu i pretrpanu navalom najsajnijih ljudi? I znati kako se to ne čini ni radi njegova novca, ni radi njegova života bez djece,³⁹ ni radi obnašanja kakve časti, nago radi njega samoga. Kako, dapače, upravo ljudi bez djece i bogataši i moćnici dolaze ponajviše k mladu i siromašnu čovjeku da mu preporučē

³⁶ Pretor zadnjega dana 48. posl. Kr. (usp. *Ann.* XII 4), potom *legatus pro praetore* provincije Likije i Pamfilije, god. 57. posl. Kr. optužen od Likijaca i oslobođen (*ibid.* XIII 33), nakon toga vjerojatno propretor senatske provincije Cipra (*CIL* X 3853). God. 66. posl. Kr. zajedno s Kosucijem Kapitonom optužio Peta Trazeju (*Ann.* XVI 22; 23). To je potaklo zeta Trazejina Helvidija Priska (koji je riječju *sapientiam* ovdje označen kao filozof) da nakon Neronove smrti u više navrata napadne u senatu Marcela. O ovdje spomenutom napadu, koji se dogodio u siječnju 70, izvješćuje Tacit (*Hist.* IV 43). Sljedećega su dana među zavađene stupili Domicijan i Mucijan. Marcel je kao prokonzul (jer je, kako se čini, već 61. bio *consul suffectus*) otputovao u Aziju, kojom je upravljao od 70. do 73. God. 73. postao je drugi put *consul suffectus* (*CIL* III p. 852). Umro je 79. izvršivši samoubojstvo.

³⁷ Usp. što o Marcelu Tacit kaže u *Ann.* XVI 22: »čovjek vatrene rječitosti«; 29: »Dok je Marcel, pri tim i takvim riječima, kakav je već bio — mrk i goropadan, plamtio glasom, licem i očima«; i *Hist.* IV 43: »prijetećeg pogleda«.

³⁸ Helvidije Prisko bio je pristaša stoičke filozofije i protivnik monarhijskog sustava. Stoga ga je Neron, zajedno s njegovim tastom Petom Trazejem, koji je nato počinio samoubojstvo, 66. posl. Kr. dao prognati iz Italije. Vrativši se nakon Neronove smrti u domovinu, počeo je opet rovariti protiv carstva, te ga je Vespazijan 75. posl. Kr. dao osuditi na smrt. Tacit u *Hist.* IV 43 opisuje govornički dvoboj između njega i Marcela Eprija. Usporedba Marcela Eprija i Helvidija Priska predstavlja oštricu uperenu protiv Materna, koji sam sebe u svojim tragedijama slavi kao »republikanskog junaka«. Vidi o njemu i u *Agr.* 2, 1.

³⁹ Lov na nasljedstvo ljudi bez djece bila je izrazita strast prvih stoljeća Carstva.

svoje ili nevolje svojih prijatelja. Ima li ikoje tolike slasti u golemu blagu i velikoj moći kao gledati ljude stare i sijede, poduprte naklonošću čitava svijeta, gdje u najvećem obilju svih bogatstava priznaju kako nemaju onoga što je najvrednije? Pa onda, kakve li pratnje ljudi u togama⁴⁰ i kakvih li izlazaka! Kakva li prizora na ulici! Kakva li štovanja na sudovima! Što? Kakve li radosti kad se podigne i stane između ljudi što su zanijemili i u jednoga uprli poglede! Okuplja se narod, tiska uokolo i upija svaki osjećaj kojemu se govornik poda. Nabrajam opće poznate radosti onih što govore i one što su dostupne pogledima neiskusnih; one skrivenije i poznate jedino samim govornicima još su i veće. Bilo da drži pomno dotjeran i promišljen govor, postoji, kako u kazivanju tako i u uživanju, neka ozbiljnost i ustrajnost; bilo da je iznio kakvu novu i svježju misao — ne bez neke strepnje u srcu — sama napetost jamči mu uspjeh i uvećava slast. No ugodnost koju pruža nepripravljena odvažnost i sama nepromišljenost upravo je nenadmašna. Duhu je, naime, također, kao i kod polja, ma kako ono drugo bilo dugo sijano i obrađivano, ipak draže ono što samo od sebe niče.«

7. »Doista, da priznam o samome sebi, nisam proveo u većem veselju ni onaj dan u kojemu mi je podijeljen široki rub⁴¹ ili u kojemu sam, kao skorojević i rođen u nimalo obljubljenju gradu,⁴² zadobio kvesturu ili tribunat ili preturu, nego što provodim ove u kojima mi se, s obzirom na skromnost ove ma kako neznatne sposobnosti u govorenju, pruža prilika ili pred ocima uspješno braniti optuženika ili pred centumvirima sretno voditi kakvu parnicu ili pred vladarom štititi i braniti upravo one

⁴⁰ Građani koji su držali do sebe nosili su togu, običan se puk odijevao u tuniku.

⁴¹ Široki grimizni rub na tunici bio je oznaka senatora.

⁴² Pripadao je svakako jednom od galskih tribusa čija je vjernost Carstvu bila sumnjiva.

2 slobodnjake i upravitelje vladarā.⁴³ Tada mi se čini kako se izdi-
žem iznad tribunatā i preturā i konzulatā, tada mi se čini kako
raspoložem nečim što se ne rađa na tuđem, niti se daje ukazima,
niti dolazi s milošću.

3 Što? Kojega li se to umijeća glas i slava može usporediti sa sla-
vom govornika? Što? Nema li uglednika u Gradu, ne samo kod
trgovaca i onih zaokupljenih kojim poslom, nego i kod bespo-
sličarā i mladičā, samo ako je u njih prave nadarenosti i dobre
4 nade u sebe? Čija imena prije roditelji nadijevaju svojoj djeci?
Koga to i neobrazovana svjetina i ovaj narod u tunikama⁴⁴ češće
imenom zovu dok uz njih prolazi i na koga to češće prstom po-
kazuju? I došljaci i tuđinci, čim se dohvate Grada, traže i kao da
priželjkuju prepoznati one koje su već slušali u svojim munic-
pijama i naseobinama.

8. »Usudio bih se ustvrditi kako ovaj Marcel Eprije, o kojemu
sam netom govorio, i Krisp Vibije⁴⁵ (radije se, naime, služim

⁴³ August je uvećao ugled i važnost senata dodjeljujući mu pravo presuđivanja u procesima koji su se ticali teških zločina iz kruga senatorā i njihovih obitelji, zločina protiv države ili careve osobe (uvreda veličanstva), optužba protiv namjesnika provincija, kao i svih značajnijih kriminalnih procesa. Radio je i kao apelacioni građanski sud. — Centumviri su tvorili kolegij koji se u početku sastojao od 105 članova. Imao je kompetencije u svim imovinskim sporovima, a osobito u procesima o nasljedstvu. Raspravljao je i odlučivao u manjim skupinama nazvanim *tribunalia*. Dje-lovanje tog suda prestaje u 3. st. posl. Kr. — Car je svojom odlukom (*consilio*) spro-vodio najvišu sudbenu vlast kako u civilnim tako i u kriminalnim slučajevima. Izvor ove sudbene ovlasti bio je *auxilium tribunicium*, jedna od tribunskih ovlasti cara koja mu je omogućavala da od svih građanskih poglavarstava preuzme priziv (*apellatio*) i preinači ili odbaci ranije sudske odluke. — »Upravitelje vladarā« (*procuratores princi-pum*), upravnici carskog dvora i čuvari carske riznice.

⁴⁴ Siromašniji sloj naroda čije je obično odijelo bila tunika bez toge; usp. Hor. *Epist.* I 7, 65.

⁴⁵ Punim imenom Kvint Vibije Krisp (*Q. Vibius Crispus*; njegov *praenomen* daje atenski natpis *C. I. Att.* III 619); proslavljen kao govornik i ozloglašen kao prokazi-vač; konzul oko 61. posl. Kr.; pod Vespazijanom prokonzul u provinciji Africi. Umro u dubokoj starosti od 80 godina u vrijeme cara Domicijana nešto prije 93. posl. Kr. Tacit, pripovijedajući jednu od karakterističnih zgoda iz njegova života, go-

novim i svježim negoli dalekim i zaboravljenim primjerima) nisu manje ugledni u najudaljenijim dijelovima zemlje negoli u Kapui ili Vercelima,⁴⁶ gdje se govori kako su rodaci. No ovo ne osigurava <jednomu od njih dva>, a drugomu tri milijuna sestercija — premda se može činiti kako su upravo do ovoga bogatstva došli zahvaljujući svojoj rječitosti⁴⁷ — <nego> sama rječitost. Njezino božanstvo i nebeska sila pružile su doista u svim stoljećima mnoge primjere do koje su to sreće došli ljudi snagom svojega uma, no oni su nam, kako sam gore spomenuo, veoma bliski i takvi da ih ne moramo slušajući o njima upoznavati, nego da ih možemo očima promatrati. Što su, naime, prostijega i nižega porijekla i što su ih znatnije siromaštvo i nevolje okružile prilikom rođenja, to su sjajniji i za dokazivanje koristi od govorničke rječitosti znamenitiji njihovi primjeri, zbog toga što su — bez preporuke svojih pređa, bez osnove u vlastitu imetku, ni jedan ni drugi natprosječna značaja, jedan od njih, dapače, prezren zbog svog tjelesnog izgleda⁴⁸ — mnoge već godine najveći moćnici u državi i, dok im se sviđjelo, prvaci trga, a sada, kao prvaci u carevu prijateljstvu, sve rade i pokreću, te su i od samoga vladara čašćeni s posebnim poštovanjem, jer Vespazijan, častan starac i čovjek koji vrlo spremno podnosi istinu,⁴⁹

vori o njemu (*Hist.* II 10): »koji se zbog imutaka, moći, i govorničkog dara prije ubrajaao među znamenite negoli među plemenite«. Usp. o njemu i *Ann.* XIV 28; *Hist.* IV 41; 43. Mnogo blaže o njemu sudi Juvenal (IV 81–93): »dolazi i Krispova ugodna starost; /kakav bijaše njegov značaj, kakva rječitost, kakav blag/ duh. ...«. — O njegovoj govorničkoj vještini povoljno govori i Kvintilijan (X 1, 119): »Vibije Krisp opet, bio je uravnotežen, prijatan i rođen za zabavljanje, ali je bio bolji u građanskim nego u krivičnim parnicama.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985.

⁴⁶ Marcel je bio rodom iz Kapue, Krisp iz Vercele. O potonjem svjedoče natpisi: *CIL.* V 6590, 6660, 6711.

⁴⁷ Dok je, primjerice, nakon osude Peta Trazeje, Marcelu i njegovu kolegi tužitelju Kosucijanu dodijeljeno svakom »samo« po pet milijuna sestercija; Usp. ovdje 9, 5: *quingenta sestertia* i *Ann.* XVI 33: *quingenties sestertium*.

⁴⁸ Ne može se znati da li se misli na Marcela ili na Krispa.

⁴⁹ Vespazijanu nije bila neprilična spoznaja da oba njegova prva prijatelja za sve što posjeduju ne moraju biti njemu zahvalni.

dobro razumije kako se, doduše, ostali njegovi prijatelji oslanjaju na ono što su od njega primili i što mu je i samomu lako prikupiti i drugima dati, a kako su Marcel i Krisp prijateljstvu s njime prinijeli ono što od vladara nisu primili i što se od njega
4 ne može ni primiti. Najbeznačajnije mjesto u takvu i toliku obilju zauzimalju obrazine predaka i naslovi i kipovi,⁵⁰ što se samo po sebi ipak ne podcjenjuje, isto tako, Herkula mi, kao ni bogatstvo i imutak, za koje ćeš lakše naći onoga tko bi ih kudilo negoli onoga tko bi ih prezirao. Ovim, dakle, i počastima i uresima i blagom vidimo pretrpane domove onih koji su se od rane mladosti posvetili parnicama na trgu i govorničkom zanimanju.«

9. »Pjesme, naime, i stihovi, na koje Materno želi utrošiti čitav svoj život (odande je, naime, potekao sav govor), niti priskrbljuju svojim tvorcima ikakvo dostojanstvo niti pothranjuju njihove prohibitke, postižu, pak, kratkotrajnu nasladu, ispraznu i neplodnu hvalu. Makar upravo ovo i ono što nakon ovoga namjeravam reći vrijeđalo tvoje uši, Materno, komu je to na korist ako kod tebe⁵¹ Agamemnon ili Jazon rječito govori? Tko li se zbog toga kući obranjen i tebi obvezan vraća? Tko li to Saleja našeg, izvrsna pjesnika ili, ako je to časnije, preslavna proroka
2 prati ili pozdravlja ili slijedi? Dakako, ako prijatelj njegov, ako rođak, ako, napokon, on sâm upadne u kakvu teškoću, uteći će se k ovomu našem Sekundu ili k tebi, Materno, ne zato što si
3

⁵⁰ Voštane obrazine predaka bile su smještene u zidnim ormarima u atriju uglednih Rimljana. Natpisi postavljeni ispod njih označavali su imena, časti i djela pokojnika. Pravo na takve kipove (*ius imaginum*) imali su samo oni kojima je jedan ili više predaka obnašao koju kurulsku službu. *Homines novi*, o kojima je ovdje riječ, tj. kurulski službenici koji nisu potjecali iz kruga nobiliteta, nisu toliko sami po sebi *nobiles* koliko utemeljitelji nobiliteta i prava na obrazine za svoje potomke. Službeno izlaganje kipova (*statuae*) kako živih tako i pokojnih predaka u carsko je vrijeme bilo dopušteno samo uz privolu senata ili cara. *Homines novi* u ovo se vrijeme i inače veoma rijetko spominju; usp. *Ann.* IV 15.

⁵¹ Tj. u tvojim tragedijama *Tijestu* i *Medeji* (v. 3, 3 i d.).

pjesnik niti da za njega gradiš stihove; oni se, naime, Basu kod kuće rađaju, lijepi, doduše, i dražesni, no njihov je ishod ipak taj da je — pošto je za čitave godine, kroz sve dane i velik dio noći skovao i skuckao jednu jedinu knjigu — prisiljen da povrh svega još i moljaka i obilazi ne bi li se našli oni koji bi ga se udostojali saslušati, pa ni to besplatno: jer i kuću unajmljuje, i slušanicu uređuje, i klupe posuđuje, i pozivnice razrašilje. I makar njegovo čitanje popratio najsjajniji uspjeh, sva ona hvala od jednoga ili od dva dana, kao da je otrgnuta u zeleni ili u cvijetu, ne dospije ni do kakva stalnog i čvrstoga ploda, te ni prijateljstvo ni šticieništvo ni dobročinstvo koje će ostati u čijoj duši odatle ne zadobiva, nego kratkotrajno klicanje, isprazne riječi i prolazno zadovoljstvo. Pohvalili smo nedavno kao čudesnu i izvanrednu širokogrudnost Vespazijanovu to što je Basu poklonio pet stotina tisuća sestercija. Lijepo je to, doista, blagonaklonost vladarovu zaslužiti svojom darovitošću. Koliko li bi ipak bilo ljepše, ako bi obiteljske prilike tako zahtijevale, da čovjek samoga sebe štuje, svoju nadarenost njeguje,⁵² svoju darežljivost na sebi iskušava. Dodaj tomu i to kako pjesnicima, ako samo žele da što dostojno izrade i izvedu, valja ostaviti razgovor s prijateljima i ugodnost grada, napustiti ostale dužnosti i, kako sami vele, povući se u gajeve i lugove, to jest u potpunu samoću.

10. »Ni javno mnijenje ni slava, kojoj jedinoj služe i za koju priznaju kako je jedina nagrada svoj mucu njihovoj, ne prati pjesnike jednako kao govornike, budući da osrednje pjesnike nitko ne poznaje, a dobre malo njih. Kada li, naime, glas o njihovim nadasve rijetkim javnim čitanjima⁵³ može prodrijeti u cijeli

⁵² U izvorniku: »svoj dar njeguje« (*suum genium propitiare*); genij, božanstvo za koje su Rimljani vjerovali da se sa svakim čovjekom rađa i prati ga do kraja njegova života.

⁵³ Kako saznajemo od Perzija, Plinija Mlađeg i Juvenala, pjesnici bi često pozivali znance i prijatelje da dođu slušati njihova dovršena djela. Plinije (*Epist.* I 13) živo opisuje prizor kako se recitacije slabo doimlju uzvanika, a Juvenal (III 9) veli da su ra-

grad? A kamo li da postane poznat po tolikim pokrajinama. Ko-
liko li njih, kad iz Hispanije ili Azije — da ne govorim o našim
Galima⁵⁴ — dođe u Grad, potraži Saleja Basa? Pa ako ga tko i
potraži, čim ga jednom vidi, prođe i zadovoljan je kao da je vi-
3 dio kakvu slikariju ili kakav kip. No ne želim da se ovaj moj go-
vor shvati tako kao da one kojima je priroda uskratila govornički dar odvracam od pjesama, samo ako ovi u tom području
4 svojega zanimanja mogu ugodno provoditi dokolicu i ime svoje
iznijeti na glas. Ja, pak, svu rječitost i sve njezine dijelove smatram
svetim i štovanja vrijednim i vjerujem kako ne samo vaš koturn⁵⁵
ili zvuk junačke pjesme, nego i ljupkost lirskih pjesama i raspuštenost
elegija i zaigranost epigrama i svaki drugi javni oblik koji posjeduje
5 rječitost treba pretpostaviti ostalim nastojanjima oko drugih umijeća.
No moj se posao s tobom, Materno, sastoji u tome što, premda te tvoja
priroda uznosi na sam vrhunac rječitosti, voliš lutati i što si se, premda
si se domogao najvišega, zaustavio na beznačajnijem. Kao što — da
si rođen u Grčkoj, gdje je časno baviti se i zabavnim umijećima, i da
su ti bogovi podarili Nikostratovu⁵⁶ snagu i jedrinu — ne bi dopuštao
da ti te snažne i za bitku stvorene mišice mlohavе u lakoci koplja
ili bacanju diska, tako te sada iz slušaonice i kazališta⁵⁷

citacije pjesnika usred mjeseca kolovoza pravo mučenje koje je prisililo njegova prijatelja Umbricija da pobjegne iz Rima.

⁵⁴ O Kurijaciju Maternu, Marku Aperu i Juliju Sekundu, koji su rodom Gali.

⁵⁵ Visoke, lagane čizme tragičkih glumaca, s gotovo stopu debelim potplatima, koje je uveo Eshil, bile su oznaka tragedije. Aper drži sve pjesničke vrste dijelom govorničtva (*eloquentia*), umjetnosti riječi, a unutar nje izdvaja govorničku rječitost (*oratoria eloquentia*), koja je u njegovim očima najuzvišenija vrsta rječitosti. — Jambij ovdje označuju ujedljivu pjesmu, *carmen maledicum*. Najpoznatiji su jambografi kod Rimljana bili Furije Bibakul, Katul, Kalvo i Horacije (u *Epodama*). U carsko se vrijeme u ovu vrstu pjesama ubrajaju neke Marcijalove i Auzonijeve pjesme.

⁵⁶ Čuveni atlet iz Kilikije koji je 36. posl. Kr. u Olimpiji u jednom danu pobijedio u šakanju (πάλη) i pankratiju (παγκράτιον), što je od utemeljenja igara uspjelo još samo petorici drugih.

⁵⁷ Javna čitanja (*recitationes*) održavala su se često u kazalištima. U svakom slučaju nisu u pitanju scenski prikazi jer se ne može pretpostaviti da ih je bilo poslije Nerona.

zovem na trg i u parnice i u istinske bitke, pogotovu kad se ne možeš uteći ni k onomu što štiti većinu pjesnika: kao da je manje pogibeljno nanosi li uvrede zanimanje pjesnikā negoli ono govornikā. Uskipjela je, naime, snaga tvoje prekrasne prirode, te ne vrijeđaš za kakva prijatelja, nego, što je kudikamo opasnije, za Katona. I uvreda se ne opravdava obvezom službe ili odanošću odvjetništva ili provalom slučajne i nepripremljene besjede: čini se kako si promišljeno odabrao poznatu osobu i takvu koja će progovoriti sa svojim punim dostojanstvom. Osjećam što bi se moglo odgovoriti: odatle nastaju velika odobravanja, to se u samim slušaonicama osobito hvali, a uskoro i pronosi u svim razgovorima. Ostavi se, stoga, isprike mirom i sigurnošću, kad već sebi odabireš moćnog protivnika.⁵⁸ Nama neka bude dosta to što se bavimo privatnim i parbama našega vijeka, u kojima će, bude li kada potrebno za ugrožena prijatelja uvrijediti uši moćnijih, i odanost biti opravdana i iskrenost ispričana.«

11. Kad je Aper ovo izrekao, nešto oštrije, kako je običavao, i napeta lica, Materno, opušten i podsmjehujući se, reče: »Dok sam se spremao tužiti govornike ništa manje dugo nego što ih je Aper hvalio (smatrao sam, naime, kako će se dogoditi te će, odustavši od njihove pohvale, početi kудiti pjesnike i osuđivati bavljenje pjesmama), ovaj me je vještinom nekom umirio, dopuštajući onima koji ne bi bili u stanju voditi parnice da grade stihove. Što se, pak, mene tiče, kao što u vođenju parnica mogu nešto učiniti, a možda i postići, tako sam i javnim čitanjem tragedija počeo stjecati slavu, budući da sam upravo u *Neronu*⁵⁹ slomio opaku i za svetinje nauka obeščašćujuću moć

⁵⁸ Misli se, vjerojatno, na nekoga iz carske okoline. Tacit, naime, u 8, 3 tvrdi da Vespazijana nikada nije vrijeđala istina.

⁵⁹ O ovoj se tragediji zna samo iz ovog Tacitova teksta.

Vatinijevu⁶⁰ i, ako je danas u nama štogod ugleda i imena, smatram kako sam ga stekao više slavom pjesama negoli govora. I već sam se odlučio oprostiti od sudskoga posla, te i ne čeznem za onim pratnjama i izlascima ili gomilom poklonikā više negoli za mjeđu i obrazinama predaka, koje su se i preko moje volje uvukle u moj dom. Jer, položaj i sigurnost svakoga čovjeka bolje štiti nedužnost negoli rječitost, i ne bojim se da ću ikada u senatu morati govoriti osim zbog opasnosti za drugoga.«

12. »Gajevi, pak, i lugovi, što ih je kudio Aper, pružaju mi tolik užitak da ih ubrajam među osobite plodove svojih pjesama, zbog toga što se ove ne skladaju u gradskoj buci niti dok ti parničar sjedi pred vratima niti sred crnine i suza optuženikā, nego se duh povlači u čista i djevičanska mjesta i uživa u svetim obitavalištima. To su prapočeci rječitosti,⁶¹ to njezina skrovita svetišta. U tom je ruhu i opremi, prijazna prema smrtnicima, prodršla u čista i nikakvim porocima okaljana srca; tako su govorila proročišta. Jer, primjena ove pohlepne i krvoločne rječitosti skorašnja je i rođena iz zlih običaja i, kako si ti, Apere, govorio, otkrivena namjesto oružja. Međutim, sretni onaj i, da na naš način kažem, zlatni vijek, siromašan i govornicima i zločinima, obilovao je pjesnicima i prorocima, kako bi ovi pjesmom slavili

⁶⁰ Vatinije je bio ljubimac Neronova dvora, njegova dvorska luda. Juvenal ga (V 46) zove *Beneventanus sutor*, »postolar iz Beneventa«; igrao je ulogu lakrdijaša i dokopao se skandaloznog bogatstva. Tacit ga ocrtava najcrnijim bojama (*Ann.* XV 34): »Vatinije je bio jedan od najodratnijih čudovišta onoga dvora, gojenac postolarskog dućana, iskrivljena tijela, pun lakrdijaških dosjetaka; uzet najprije za sprdnju, poslije je, ocrnjivanjem najčestitijih, postao tako silan da je utjecajem, bogatstvom i moću da škodi nadvisivao i najopakije«. Čime je to Vatinije »kaljao svetište nauka«, ne može se više znati, kao ni to čime je Materno slomio njegovu moć. Materno je sedam mjeseci poslije postao politički posve beznačajan.

⁶¹ Općepoznata ideja u antičkom svijetu — koju je zastupao Aristotel — da su prozne književne vrste proizašle iz poezije.

dobra djela, a ne kako bi branili zle postupke. I nitko nije uživao 4
ni veće slave ni uzvišenije časti, ponajprije kod bogova, čije su,
kako se pripovijedalo, odgovore objavljivali i čijim su gozbama
pribivali,⁶² a potom kod onim od bogova rođenih i svetih kra-
ljeva, među kojima nismo čuli ni za kakva odvjjetnika, nego za
Orfeja i Lina⁶³ i, ako hoćeš dublje zagledati, za samog Apolo- 5
na.⁶⁴ Ili, ako se ovo čini odviše bajoslovno ili izmišljeno, dopu-
stit ćeš mi, Apere, zasigurno to da Homer kod potomaka ne uživa
ništa manju čast negoli Demosten i da Euripidova ili Sofoklova
slava nije stiješnjena nimalo užim međama negoli Lizijina
ili Hiperidova.⁶⁵ Danas ćeš naći veći broj onih koji umanjuju 6

⁶² U antici inače nema nigdje iznesena mišljenja da je pjesnik za života ili poslije svoje smrti bio pozvan za stol bogova.

⁶³ Mitski pjevači. Za Lina se pripovijedalo da je izumio liru s trima žicama, odnosno da je žice na ovom instrumentu, koje su ranije bile od lana, zamijenio žicama od jarećih crijeva. Zajedno s Amfionom i Orfejem razvio je pravila harmonije i ritma. Orfej je zvukom svoje lire mogao ukrotiti zvijeri i pokrenuti stabla.

⁶⁴ Aluzija na Apolonov boravak kod kralja Admeta. — U usporedbi grčkih i rimskih pjesnikā i govornikā kao najznačajniji pjesnici spominju se jedan naspram drugog Homer i Vergilije, kao najznamenitiji govornici Demosten i Ciceron; kao predstavnici pjesnika i govornika nižega ranga na grčkoj strani Euripid i Sofoklo, te Lizija i Hiperid, na rimskoj Ovidije i Varije, te Azinije i Mesala. O ovome posljednjem usp. pogl. 17.

⁶⁵ Poznati grčki govornici. Lizija (oko 445–380. pr. Kr.), porijeklom iz Atene, logograf i učitelj govorništva. Antički su autori poznavali 425 njegovih govora od kojih su već u antici većinu njih smatrali neautentičnim. Do danas se sačuvalo 35 govora (od kojih neki nepotpuno), a poznati su fragmenti 137 govora. Osim dvaju epideiktičkih govora, Lizijini govori pripadaju sudskim govorima. Budući da u svojim govorima dotiče brojna pitanja političkog i privatnog karaktera, Lizija je izuzetno važan izvor za poznavanje javnoga i privatnog života u Ateni onoga vremena. Lizija je pisao čistim atičkim dijalektom i služio kao uzor mnogim kasnijim autorima. — Hiperid (390–322. pr. Kr.), atenski govornik, uz Demostena jedan od najvatrenijih pristaša protumakedonske stranke u Ateni. Poslije smrti Aleksandrove dao ga smaknuti Antipatar. Govori su mu se odlikovali slikovitošću, konzistentnom argumentacijom, povremenim izbojima humora, čak i sarkazma. Jezik mu je bliz svakodnevnomu i u više aspekata anticipira karakteristike koine. Od 77 govora, koliko mu se u antici pripisivalo, pseudo-Plutarh (*Životi deset govornika*) autentičnima smatra 52. Danas je po naslovima poznat 71 govor. Od toga broja svega je jedan govor u cijelosti sačuvan, a još pet sačuvano je uz mjestimično značajne lakune. Lizija i Hiperid spomenuti su zajedno jer u očima aticista predstavljaju ideal govorničkog stila.

Ciceronovu negoli Vergilijevu slavu i nijedna Azinijeva⁶⁶ ili Mesalina⁶⁷ knjiga nije tako čuvena kao Ovidijeva *Medeja* ili Varijev *Tijest*.⁶⁸

13. »A ni položaj proroka i onaj sretan zajednički život ne bih se bojao usporediti s nemirnim i tjeskobnim životom govornikā. Makar njih njihove bitke i pogibli uzvisile do konzulata, volim sigurnu i mirnu Vergilijevu povučenu, ⁶⁹ u kojoj mu ipak nije ni u božanskoga Augusta uzmanjkalo naklonosti ni u rimskoga naroda slave. Svjedoci su Augustova pisma, svjedok je sâm narod, koji je, čuvši u kazalištu⁷⁰ Vergilijeve stihove, listom ustao⁷¹ i Vergilija, slučajno nazočna među gledaocima, tako po-

⁶⁶ Punim imenom Gaj Azinije Polion (*C. Asinius Pollio*; 76/75 – 5. pr. Kr.), odani prijatelj Augustov, govornik, povjesničar i pjesnik. Završivši svoju političku karijeru trijumfom *ex Parthinis*, sav se predao znanosti i umjetnosti. Osnovao je prvu javnu knjižnicu u Rimu 38. pr. Kr. Pisao je mnogo, ali se malo toga sačuvalo. Antički su autori hvalili njegovo djelo o građanskom ratu (do bitke kod Farsalā), a pisao je i tragedije koje Vergilije i Horacije s pohvalom spominju. Ipak je bio najpoznatiji po svojoj govorničkoj sposobnosti, koju hvale Seneka (*Epist.* 100, 7) i Kvintilijan (X 1, 113).

⁶⁷ Punim imenom Marko Valerije Mesala Korvin (*M. Valerius Messalla Corvinus*; 64. pr. Kr. – 9. posl. Kr.), konzul 31. pr. Kr.; prijatelj Augustov. Okupio oko sebe pjesničko društvo među kojima je najpoznatiji bio slavni elegičar Tibul. Pisao je i znanstvena djela, nešto na grčkom, nešto na latinskom, ali je prije svega bio glasovit govornik. Hvalom ga obasiplju Ciceron (*Brut.* 196/ 328), Kvintilijan (X 1, 173) i Tacit (v. ovdje pogl. 17, 18 i 20). Sva su njegova djela izgubljena.

⁶⁸ Danas izgubljena djela. Ovidijevu *Medeju* i Varijeva *Tijesta* hvalili su stari kritičari: usp. Quint. X 1, 98: »Varijev Tijest se može takmičiti sa svakom grčkom tragedijom, a Ovidijeva Medeja, po mom mišljenju, pokazuje što je ovaj pjesnik mogao postići da je svoju fantaziju više obuzdavao nego što se dao od nje voditi.« — P. Pečtinović, Sarajevo 1985. — Varije, punim imenom Lucije Varije Ruf (*L. Varius Rufus*; oko 70 – 15. pr. Kr.); pjesnik u posljednjim danima Republike, drug Mecenatov. Prijateljovao s Katulom i s Cinom, pa i s nešto mlađim Vergilijem. Uveo Horacija k Mecenatu. Njemu i Plociju Tuki Vergilije je na smrtni povjerio izdavanje svoje *Eneide*. Proslavio se kao epski, ali još više kao tragički pjesnik. Njegov je *Tijest* bio najbolja rimska tragedija uopće. Izveo ju je 29. pr. Kr. povodom proslave Oktavijanova trijumfa kod Akcija i bio nagrađen od cara svotom od milijun sestercija. Danas je izgubljena. Varija često spominje i hvale Horacije (*Epist.* I 16, 25).

⁶⁹ Vergilije se bio povukao iz javnog života i neko vrijeme zadržavao u Napulju.

⁷⁰ Vergilijeve su ekloge često izvođene u kazalištu.

⁷¹ Počast koja se iskazivala samo caru.

častio kao da je ovaj sâm August. Pa ni u naše vrijeme Sekundo Pomponije⁷² ne bi za Aferom Domicijem⁷³ zaostao ni dostojanstvom svojega života ni trajnošću svoje slave. Jer, taj Krisp i Marcel, na čije me primjere upućuješ, što li imaju u toj svojoj navodnoj slavi za čim bi se moralo težiti? Što se boje ili što ih se boje? Što se, budući da ih svakoga dana nešto mole, na njih ljute čak i oni kojima daju? Što se, obvezani na laskanje, ni onima što vladaju ne čine nikada dostatno ropski odanima ni nama dostatno slobodnima? Kakva li je njihova pregolema moć? Toliko moći obično imaju i oslobođenici. Mene, pak, neka 'slatke',

⁷² Punim imenom Publije Pomponije Sekundo (*P. Pomponius Secundus*); političar i pjesnik. Živio za vrijeme Tiberija, Kaligule i Klaudija; god. 44. posl. Kr. *consul suffectus*. God. 50. posl. Kr., kao namjesnik gornje Germanije zadobio trijumfalna znamenja; usp. *Ann.* XII 28: »I Pomponiju je dodijeljena trijumfalna počast — skroman dio njegova ugleda kod potomaka, među kojima se ističe slavom svojih pjesama«. Pисao je tragedije, veoma cijenjene u svoje vrijeme, od kojih se, nažalost, nije ništa sačuvalo. Svoj sud o ovome tragičkom pjesniku daje Kvintilijan (X 1, 98): *eorum (tragicorum), quos viderim, longe princeps Pomponius Secundus, quem senes parum tragicum putabant, eruditione ac nitore praestare confitebantur.* (»Od pjesnika tragedije koje sam lično poznao bez sumnje prvo mjesto pripada Pomponiju Sekundu. Stariji ga ljudi nisu smatrali dovoljno tragičnim, ali su mu priznali visoku obrazovanost i ljepotu stila.«) — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. Plinije Mlađi svjedoči (*Epist.* III 5, 3) da je njegov ujak Plinije Stariji opisao Pomponijev život u dvije knjige. Umro 69. posl. Kr.

⁷³ Punim imenom Gnej (?) Domicije Afer (*Cn. ?/! Domitius Afer*); 1. st. posl. Kr.; god. 39. posl. Kr. *consul suffectus*, od 49. do 59. posl. Kr. *curator aquarum* (Frontin. *De aqu.* 102); Tacit ga spominje na više mjesta u *Analima* (IV 52; 66; XIV 19), gdje nalazimo i Tacitov sud o njegovim stručnim i moralnim kvalitetama (*Ann.* IV 52): »na boljem glasu zbog svoje rječitosti negoli svojega značaj«. Poznat prvenstveno po tome što je bio učitelj Kvintilijana, najvećeg retoričara 1. st. posl. Kr. koji o njemu ne štedi lijepih riječi (X 1, 118): »Od mojih suvremenika svakako su najodličniji Domicije Afer i Julije Afrikan. Prvi je mnogo značajniji po umjetničkoj dikciji i svim ostalim stilskim osobinama. On se bez bojazni može staviti uz bok starim govornicima.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985; ili u XII 11, 3: »Domicije Afer je bio svakako jedan od najvećih govornika koga sam imao sreću da upoznam, a vidio sam ga kad je već bio odmakao u godinama kako svakim danom gubi nešto od svog ugleda koji je svojim zaslugama stekao. Njemu, kojemu je, bez sumnje, bilo priznato prvenstvo na forumu ... jedni su se smijali, a drugi crvenjeli.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. Usp. o njemu i Plin. *Epist.* II 14, 10; VIII 18, 5 i d. Umro je 59. posl. Kr.

6 kako Vergilije kaže,⁷⁴ ‘Muze’ udalje od nemirā i brigā i potrebe da svakoga dana činim što protiv svoje volje i neka me uznesu do onih svetišta i onih izvora, i neka nikada više, uzrujan, ne iskusim bezumna i skliska trga i varave slave. Neka me ne budi brbljanje čestitarā⁷⁵ ni zadihani oslobođenik i neka, nesiguran za budućnost, ne pišem oporuku kao zalog⁷⁶ niti posjedujem više nego što bih mogao ostaviti komu već hoću (kada, naime, osvane i moj suđeni dan); neka me⁷⁷ na grob postave ne turobna i namrštena, nego vedra i ovjenčana i neka za uspomenu na me nitko niti predlaže⁷⁸ što niti moli.«⁷⁹

14. Jedva što je Materno, uzbuđen i reć bi zanesen, bio dovršio, kad je u njegovu sobu ušao Vipstan Mesala⁸⁰ i, prema samoj napetosti pojedinaca naslutivši kako se među njima vodi neki značajniji razgovor, rekao: »Zar sam u nezgodan čas banuo među ljude što raspravljaju o tajnome naumu i pripravi za kakvu parnicu.«

⁷⁴ Usp. Verg. *Georg.* II 475 i d.: »Prva mi želja: Muze me primile, mile nada sve — / Njihove svetinje nosim ja ljubavlju nadahnut silnom — / Pa mi zvjezdam’ pokazale na nebesima pute.« — K. Rac, Zagreb 1910. — I rečenice u nastavku pokazuju pjesničke obrate koje nalazimo kod Vergilija (*ibid.* II 501 i d.): »... ne gleda krutoga prava, / A ni mahnitog trga nit narodnoga arhiva.« — K. Rac, Zagreb 1910.

⁷⁵ Klijenti su znali dolaziti k odvjetnicima u kuću još prije zore da im preporuču svoje parnice, pa bi sluga morao trčati u sobu da probudi gospodar; usp. Hor. *Sat.* I 1, 10: »prije pijetlova pijeja, kad klijent na vratima lupa«.

⁷⁶ Ugledni su građani pod zlim vladarima morali dio svojega imetka oporučno ostavljati carevima kako bi izbjegli poništenje oporuke i konfiskaciju imovine, te tako svoje zakonske nasljednike zaštitili od careve pohlepe. Iz tog je razloga i Agrikola za subaštinika odredio cara Domicijana (*Agr.* 43, 4).

⁷⁷ Moj lik na nadgrobnom spomeniku.

⁷⁸ Senat.

⁷⁹ Cara.

⁸⁰ Kao vojnički tribun sudjelovao u građanskom ratu između Vitelija i Vespazijana 69. posl. Kr. (*Hist.* III 9; 18). Napisao povijest tih ratova koja je Tacitu poslužila kao izvor za treću knjigu njegovih *Historija* (*Hist.* III 25; 28). Poznatiji kao govornik. U toj je ulozi, još vrlo mlad, 70. posl. Kr. branio svog polubrata, uhodu Akvilija Regula, koji je napadao senat (v. ovdje 15, 1 i *Hist.* IV 42). O njemu se zna samo po Tacitovim djelima.

»Nipošto, nipošto,« uzvratu Sekundo, »dapače, bilo bi mi 2
drago da si došao i ranije; obradovao bi te, naime, bio vrlo po-
mno dotjeran govor našega Apera, kad je pozvao Materna da
svu svoju nadarenost i revnost usmjeri na vođenje parnica, kao i
Maternov, u skladu s njegovim vlastitim pjesmama,⁸¹ vedar i,
kako je dolikovalo kada se brane pjesnici, nešto smjeliji i većma
pjesnicima negoli govornicima primjeren govor.«⁸²

»Meni bi, uistinu,« reče ovaj nato, »taj govor⁸³ bio pričinio 3
beskrajno zadovoljstvo, a veseli me upravo to što vi, najvrsniji
muževi i govornici naših vremena,⁸⁴ svoje sposobnosti ne usavr-
šavate samo poslovima na trgu, nego se prihvaćate i takvih pre-
tresanja koja i duh pothranjuju i pružaju veoma ugodnu zabavu
u obrazovanju i književnosti, kako vama koji o njima rasprav-
ljate, tako i onima do čijih ušiju dopru. Stoga i vidim, Herkula 4
mi, kako se u tebe, Sekundo, ništa manje ne hvali to što si, sa-
stavljajući životopis Julija Afrikanca,⁸⁵ pružio ljudima nadu u

⁸¹ Zapravo: u prilog pjesnika uopće, jer je Materno nastupio kao njihov odvjetnik; slično i u pogl. 27, 1: »tvoje pretke« (*maiores tuos*) — zapravo: »naše zajedničke pretke koje si ti tako odlučno uzeo u zaštitu«.

⁸² Sekundo naziva Aperov govor *accuratissimus sermo*, tj. brižljivo dotjeran, pristao, ali miran, opušten, razgovornom tonu blizak govor, Maternov, naprotiv, *oratio*, tj. — na što upućuju već i atributi — umjetnički, po svim pravilima govorničke vještine oblikovan i svim poetskim ukrasom opskrbljen govor, besjeda.

⁸³ Mesala ponavlja riječi koje je upotrijebio Sekundo (na što ukazuje i izraz »taj«, *iste*), podrugujući se na taj način sitničavoj točnosti s kojom Sekundo, variranjem izraza *sermo* i *oratio*, razlikuje Aperov od Maternova govora.

⁸⁴ Ostali koji se trude oko rječitosti nisu, naime, dostojni uzvišenog imena *orator*; oni su *causidici* ili *patroni* ili *advocati* (v. 1, 1) ili *rhetores* (14, 4). U ovom pregnan-tnom značenju stoji *orator* i u pogl. 15, 1: *cum ... neminem hoc tempore oratorem esse contenderes*, pa zatim u 26, 4: *posse oratorem vocari*, 30, 5: *is est orator* (usp. Cic. *De orat.* I/15/ 64: *is orator erit ... hoc tam gravi dignus nomine*) i 32, 2: *ut denique oratorem esse fateatur*.

⁸⁵ Znameniti govornik, rodom iz Galije; otac mu je vjerojatno 32. posl. Kr. osuđeni Julije Afrikanac iz galskoga grada »iz galske općine Santonaca« (*Ann.* VI 7: *e Santonis, Gallica civitate*). Proslavio se osobito 59. posl. Kr. na čelu galskog poslanstva pozdravnim govorom upućenim Neronu u povodu smrti njegove majke Agripine (*Quint.* VIII 5, 15: *insigniter Africanus apud Neronem de morte matris*). Prema Kvintilijanu, uz Domicija Afera, najsajjniji govornik svojega vremena (X 1, 118): »Od njihov

još više knjiga takve vrste, nego što se u Apera kudi to što se još uvijek nije odmakao od školničkih prepirki⁸⁶ i što svoje slobodno vrijeme radije provodi po običaju novih retora negoli starih govornika.«

15. Tada će Aper: »Ti se, Mesala, ne prestaješ diviti samo staromu i drevnomu, a ismijavati i prezirati nastojanja naših vremena. Ovaj sam, naime, tvoj govor više puta čuo, kada si se, zaboravivši i na svoju i na rječitost svojega brata,⁸⁷ trudio dokazati kako u naše vrijeme nema nijednog pravog govornika, to odlučnije, vjerujem, što se nisi morao bojati glasa o zavisti, budući da onu slavu koju tebi drugi priznaju sâm sebi odričeš.«

- 2 »Niti zbog onoga svojega govora,« reče, »osjećam kajanje niti vjerujem kako Sekundo ili Materno ili ti sâm, Apere, makar se ponekad trudio dokazati suprotno, misliš drukčije. I htio bih da nekomu od vas pođe za rukom da istraži i prikaže uzroke ove
- 3 beskrajne razlike, o kojima se osobno vrlo često propitujem. A i ono što je nekima utjehom u mene samo pojačava pitanje, budući da vidim kako se i Grcima dogodilo da je od Eshina⁸⁸ i De-

savremenika svakako su najodličniji Domicije Afer i Julije Afrikan. ... Drugi pokazuju energije, ali je suviše pedantan u izboru riječi, voli nepotrebno duge periode i nema mjere u upotrebi metafora.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. Usp. i *id.* XII 10, 11; Plin. *Epist* VII 6, 11.

⁸⁶ O njima se podrobnije govori u pogl. 35.

⁸⁷ Zapravo polubrata Marka Akvilija Regula (*M. Aquilius Regulus*), koji se u vrijeme Neronove vladavine bavio političkim optužbama, te je, između ostalih, uobičajenom optužbom zbog uvrede veličanstva (*laesa maiestas*) upropastio Marka Licinija Krasa Frugija (*M. Licinius Crassus Frugi*), brata Lucija Kalpurnija Pizona Frugija Licinijana, koji je 64. posl. Kr. obnašao konzulat (*Ann.* XV 33; *Hist.* I 48; Plin. *Epist.* I 5), kao i Servilija Kornelija (Scipiona) Salvidijena Orfita, koji je 51. posl. Kr. bio konzul zajedno sa carem Klaudijem (*Ann.* XII 41). Poslije Domicijanove smrti postao je uplašen za svoju sudbinu, ali ne i manje opasan (Plin. *Epist.* I 5). Zbog toga ga Mecije Modest u tom Plinijevu pismu naziva: *Regulus omnium bipedum nequissimus* (»Regul od svih dvoonožaca najnevaljaliji«).

⁸⁸ Eshin (389 – oko 316. pr. Kr.). Atenski govornik, pristaša makedonske stranke i glavni Demostenov protivnik. Govorom protiv Ktesifonta pokušao osporiti Demo-

mostena mnogo udaljeniji taj Sacerdot Niket⁸⁹ i bilo tko drugi koji Efez i Mitilenu potresa zborom i drekom svojih školaraca nego što su se Afer ili Afrikanac — ili vi sami — udaljili od Cicerona ili Azinija.«

16. »Veliko si pitanje«, reče Sekundo, »i dostojno raspravljanja pokrenuo. No tko će ga prikladnije razložiti negoli ti kod kojega se najvišoj obrazovanosti i najizvrsnijoj nadarenosti pridružila i brižljivost i promišljenost.«

A Mesala reče: »Otkrit ću vam svoje misli ako prije toga od vas ishodim suglasnost kako ćete i vi dati svoj prilog ovom našem razgovoru.« 2

»Za dvojicu«, reče Materno, »obećavam. Jer, i ja i Sekundo 3
izvest ćemo one dijelove za koje razaberemo kako ih nisi toliko previdio koliko nama prepustio. Da Aper, naime, običava biti drugačijega mišljenja, i sam si malo prije rekao, a i on je sam bio posve jasan kako se već odavna naoružava za protunapad i kako ne podnosi mirne duše ove naše jednostudnosti u pohvali starih.«

»Dakako«, reče Aper, »neću dopustiti da se tom vašom urotom, 4
nesaslušan i nabranjen, okrivljuje naš vijek. No najprije ću vas zapitati koga to nazivate starim, koju to dob govornikā određujete tom oznakom. Kad ja, naime, čujem riječ ‘stari’, 5
onda pod tim podrazumijevam neke vremešne i davno rođene ljude, te mi se pred očima vrzmaju Uliks i Nestor, čije vrijeme gotovo tisuću trista godina prethodi našem vijeku; vi, pak, izvlačite Demostena i Hiperida, za koje se dobro zna kako su u naponu snage bili u doba Filipa i Aleksandra, ali ipak tako da su

stenove političke zasluge, ali je izgubio parnicu i otišao u progonstvo. Osnovao retorsku školu na Rodu. Stil mu je jasan i patetičan s mnoštvom literarnih citata.

⁸⁹ Od dvaju govornika s imenom Niket ovdje se vjerojatno misli na retora i sofista iz Smirne, kojega Plinije (*Epist.* VI 6, 3) zajedno s Kvintilijanom zove svojim učiteljem. Efez i Mitilena bili su uz Smirnu središta azijanske retorike.

- 6 ih obojicu nadživjeli. Iz toga se jasno vidi kako između Demostenova i našega doba nema mnogo više od trista godina. Taj bi se razmak vremena, ako bi ga usporedio s trošnošću naših tjelesa, možda učinio dugim; usporediš li ga s biti stoljećā, i s obzirom na ovu neizmjernu vječnost, veoma je kratak i sasvim je
- 7 bliz. Jer, ako je, kako piše Ciceron u *Hortenziju*,⁹⁰ velika i prava godina⁹¹ ona u kojoj će položaj neba i zvijezda koji upravo sada postoji ponovo biti isti, a ta godina obuhvaća dvanaest tisuća devetsto pedeset i četiri ove što ih mi nazivamo godinama, onda ispada da je Demosten, kojega vi zamišljate starim i starinskim, živio ne samo u istoj godini, nego i u istome mjesecu u kojemu i mi.«

17. »No prelazim na latinske govornike, među kojima, kako mislim, rječitim ljudima naših vremena ne običavate pretpostavljati Menenija Agripu,⁹² koji se može činiti starim, nego Cicerona i Cezara i Celija i Kalva i Bruta i Azinija i Mesalu,⁹³ za

⁹⁰ Ciceron je svoj spis *Hortensius* (nazvan po govorniku Kvintu Hortenziju Hortalu, 114–50. posl. Kr., jednom od najuglednijih rimskih političara i govornika svoje-ga vremena, pristaši azijanske govorničke struje, čestom Ciceronovu protivniku, za kojega je na osobitoj cijeni bila sposobnost memoriranja i govornički nastup i koji je osim govora, od kojih su po naslovu poznata 24, pisao i stručna retorička djela, povijesna djela i pjesme) napisao kao uvod i nagovor na filozofiju (oko 46/45. pr. Kr.). Ovaj je Ciceronov spis izvršio presudan utjecaj na sv. Augustina. Danas izgubljen.

⁹¹ Tzv. platoniska godina, tj. vrijeme unutar kojega proljetna ekvinoocijska točka na ekvatoru učini puni krug. Ovo vrijeme, prema novijim proračunima, iznosi otprilike dvostruko više nego što je ovdje navedeno.

⁹² Prema priči, konzul 503. pr. Kr. God. 494. pr. Kr. poznatom parabolom o želucu i udovima uspio nagovoriti plebejce, koji su u borbi za svoja politička prava otkazali poslušnost patricijima i iselili se na *Mons Sacer* (tzv. prva *secessio plebis*), da pristanu na razgovor o kompromisnom političkom rješenju. Usp. Liv. II 32.

⁹³ »Cicerona«; Marko Tulije Ciceron (106–43. pr. Kr.) predstavljao je neprijeporni vrhunac rimskog govorništva (v. pogl. 25); kod njega je retorska teorija i govornička praksa bila djelotvorno povezana u skladnu cjelinu. Mesala dosljedno zastupa Ciceronova uvjerenja. — »Cezara«; i Cezar je kao govornik uživao velik ugled. O Cezaru sâm Ciceron stavlja Atiku u usta ove riječi (*Brut.* 172/ 252: »/da/ gotovo od svih govornika latinski govori najljepše« — D. Kišpatić, Zagreb, L. Hartman /St. Kugli/, s.

koje ne vidim zašto ih radije pripisujete starim negoli našim vremenima. Jer, da govorim o samome Ciceronu,⁹⁴ on je doista ubijen za konzula Hircija i Panze,⁹⁵ kako piše njegov osloboditelj Tiron,⁹⁶ sedmoga dana prije decembarskih Ida,⁹⁷ u godini u

a. S ovim se podudara i Tacitov sud (*Ann.* XIII 3): »Jer, diktator je Cezar bio takmac najvećim govornicima«. — »Celijski«; punim imenom Marko Celijski Ruf (*M. Caelius Rufus*; 85–48. pr. Kr.); Ciceron ga je branio 56. pr. Kr. u sačuvanom govoru *Pro Caelio*. U građanskom ratu Celijski se zbog svojih dugova priključio Cezaru, ali ga je napustio kad je uvidio da mu ovaj neće ispuniti očekivanja. Kao pretor 48. pr. Kr. pokrenuo nemire u Rimu, povezo se s Milonom u namjeri da podigne ustanak u donjoj Italiji, ali je u pripremama za nj ubijen kod Turija. Nekoliko njegovih pisama, značajnih za povijest onoga doba, sačuvano je u osmoj knjizi Ciceronove prepiske (*Ad fam.* VIII 1–17). Ciceron hvali njegove govore kao dostojanstvene (*Brut.* 179/ 273). Od njih je ostalo samo nekoliko kraćih ulomaka. O njegovoj govorničkoj vještini svoje pozitivno mišljenje izriče i Kvintilijan (X 1, 115): »Celijski je od prirode bio vrlo nadaren, a kao tužilac neobično učtiv i obazriv. On je bio čovjek kojemu je trebalo da sudbina podari bolji karakter i duži život.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. — »Kalva«; punim imenom Gaj Licinije Kalvo (*C. Licinius Calvus*; 82–47. pr. Kr.); epigramatički pjesnik i jedan od najboljih Katulovih prijatelja i istomišljenika u poeziji; usp. Catull. 14, 2; 50, 1. 8; 53, 3; 96, 2. Kao govornik protivnik i takmac Ciceronov. Pjesme su mu nalik na Katulove. Osim dvaju epigrama sačuvano je malo ulomaka njegove poezije. U govorništvu cijenio je samo Demostena i prezirao svako govorničko obilje. Spominje ga Plinije Stariji (*N. h.* VII 49, 165). — »Bruta«; punim imenom Marko Junije Brut (*M. Iunius Brutus*; 85–42. pr. Kr.); ubojica Cezara i odani prijatelj Cicerona, koji mu je posvetio nekoliko svojih filozofskih i retoričkih djela (*Orator, De finibus bonorum et malorum, De natura deorum, Tusculanae disputationes, Paradoxa*), a u *Brutu* mu namijenio glavnu ulogu. Od Brutovih filozofskih djela (npr. *De virtute, De officiis, De patientia*, gdje se prislanja uz staru Akademiju) sačuvano je samo nekoliko fragmenata u Seneke (*Consolatio ad Helviam* 9, 4 i d.), a od njegovih govora nije se sačuvalo ništa. Dva pisma koja je zajedno s Gajem Kasijem uputio Antoniju nalaze se u 11. knjizi Ciceronove prepiske (*Ad fam.* XI 2; 3). Karakteristika Bruta kao govornika dana je u pogl. 25. — »Azinija«; o njemu v. bilj. uz 12, 6. — »Mesalu«; o njemu v. bilj. uz 12, 6.

⁹⁴ Jer je Ciceron među navedenim govornicima najznačajniji.

⁹⁵ God. 43. pr. Kr.; krajem travnja te godine u bitki protiv Antonijeve vojske kod Mutine poginula su oba konzula, te su na njihova mjesta 19. kolozova iste godine za konzule bili izabrani Oktavijan (kasniji car August) i njegov rođak Kvint Pedije.

⁹⁶ Punim imenom Marko Tulije Tiron (*M. Tullius Tiro*); učeni slobodnjak i prijatelj Ciceronov; nadživio je gospodara i predano radio na objavljivanju njegovih djela. U obliku životopisa napisao pravu obranu svojega zaštitnika. Poznat kao pronalazač prvog stenografskog pisma koje su upotrebljavali stari Rimljani (tzv. *notae Tironianae*).

⁹⁷ Dana 7. prosinca 43. pr. Kr.

kojoj je božanski August na mjesto Panze i Hircija za konzule postavio sebe i Kvinta Pedija.⁹⁸ Dodaj ovomu pedeset i šest godina u kojima je potom državom upravljao božanski August; pribroji Tiberijeve dvadeset i tri i gotovo četiri Gajeve, te dva puta po četrnaest Klaudijevih i Neronovih godina i onu dugu i jedinu godinu Galbe, Otona i Vetilija,⁹⁹ pa šestu već stražu ove sretne vladavine, u kojoj se Vespazijan brine za državu — stotinu se i dvadeset godina nakupilo od smrti Ciceronove do današnjega dana, čitav jedan ljudski vijek.¹⁰⁰ Ta ja sam sâm u Britaniji vidio starca koji je tvrdio kako je sudjelovao u onoj bitki¹⁰¹ u kojoj su Britanci prionuli da od svojih obala odbiju i otjeraju Cezara što je na njih zavojsčio. Da je tako njega koji se naoružan suprotstavio Gaju Cezaru bilo zarobljeništvo bilo vlastita volja bilo kakva sudbina dovukla u Grad, mogao je isto tako slušati i samoga Cezara kao i Cicerona, pa biti nazočan čak i ovim našim sudbenim govorima. Za posljednjega ste, zacijelo, dijeljenja žita i sami vidjeli mnoštvo staraca koji su pripovijedali kako su jednom ili dvaput primili dar od božanskog Augusta. A iz toga se dade zaključiti kako su ovi mogli slušati i Korvina i Azinija — Azinije je, naime, poživio sve do sredine Augustove

⁹⁸ Usp. Appian. *Bell. civ.* III 94.

⁹⁹ Godinu 69. posl. Kr.; tzv. »godinu četiriju careva«. Ova godina, puna događaja i promjena, morala se suvremenincima činiti osobito dugom.

¹⁰⁰ Iz ovoga se mjesta i iz 24, 3 (*centum et viginti annos*) zaključuje o fiktivnom datumu održavanja ovoga razgovora. Dakako, zbroj koji se navodi točan je samo ako se tekstu ne mijenja navod od 56 godina za trajanje Augustove vladavine (što čini Lipsius mijenjajući ga u *novem et quinquaginta*), potom, ako se pretpostavi da *sexta statio*, zamjena straža na početku godine, znači šestu godinu vladavine cara Vespazijana i, na kraju, ako se zbraja na rimski način — uračunavajući i broj od kojega se računa i broj do kojega se računa. Na taj način fiktivna godina održavanja ovoga razgovora bila bi 77/78. posl. Kr.

¹⁰¹ Cezar je dvaput prelazio u Britaniju: 56. i 55. pr. Kr. Starac kojega je Aper, kako tvrdi, vidio u Britaniji morao je dakle dostići starost koja daleko premašuje prosječnu mjeru ljudskoga vijeka (*aetas hominis*).

vladavine,¹⁰² a Korvin gotovo do njezina konca¹⁰³ — stoga ne razdvajajte vijek i ne nazivajte starim i starinskim govornike koje su uši istih ljudi mogle slušati i takoreći povezati i sjediniti.«

18. »Ovo sam rekao unaprijed stoga da, pribavi li se zbog glasa i slave ovih govornika kakva pohvala njihovu vremenu, pokažem kako je ova svima dostupna i bliža nama negoli Serviju Galbi¹⁰⁴ [ili Gaju Leliju¹⁰⁵] ili Gaju Karbonu¹⁰⁶ i drugima koje smo s pravom nazvali starima; oni su, naime, doista hrapavi i neuglađeni i grubi i nezgrapni i kamo sreće da se ni u kojem dijelu nije za njima bio poveo vaš Kalvo¹⁰⁷ ili Celije¹⁰⁸ ili sâm Ciceron. Želim, naime, odsada još hrabrije i odvažnije govoriti, samo ako

2

¹⁰² August je vladao od 43. pr. Kr. do 14. posl. Kr. Korvin, koji je vjerojatno rođen 64. pr. Kr., umro je u 72. godini života 9. posl. Kr. ili nedugo prije te godine. Prema tome, čini se da se ovdje radi o previdu pisca ovoga razgovora.

¹⁰³ Azinije Polion, rođen 76. ili 75. pr. Kr., umro je u 80. godini života 5. posl. Kr. Još jedna nepreciznost Tacitova, kojega, čini se, nije krasilo poznavanje matematike.

¹⁰⁴ Punim imenom Servije Sulpicije Galba (*Ser. Sulpicius Galba*; 2. st. pr. Kr.); suvremenik Lelije i Scipionov, konzul 144. pr. Kr., ozloglašen zbog kršenja riječi zadane Luzitancima koje je 151. pr. Kr. pobio kada su mu se predali, zbog čega je pučki tribun Lucije Skribonije Libon 149. pr. Kr. iznio prijedlog da se Galba kazni, a Katon Stariji je taj prijedlog živo podupro govorom koji je poslije uvrstio u svoje djelo *Origines*. Kad je Galba vidio da će biti osuđen, doveo je svoja dva sina pred narod i održao tako tužan govor da mu je narod oprostio. Znao je pobuditi čuvstva, ali mu govori nisu bili točni i jaki u dokazima, a jezik mu je odisao starinom, jače negoli Katonov; zato su ga radije slušali negoli čitali njegove govore. Ciceron ga (*De orat.* I/10/40) zove: *divinum hominem in dicendo* (»čovjek s božanskim nadahnućem u govorenju«), a na drugom mjestu (*Brut.* /21/ 82) kaže da se trudio prikladnim zastranjivanjima zaslađivati svoje govore i tako pobuđivati pozornost svojih slušatelja.

¹⁰⁵ Vidi bilj. uz pogl. 25, 7.

¹⁰⁶ Punim imenom Gaj Papirije Karbon (*C. Papirius Carbo*); isprva je bio pristaša braće Grakhā, a zatim je prešao u redove optimata; konzul 120. pr. Kr. Ubio se kad ga je mladi Lucije Licinije Kras optužio da brani Opimija, ubojicu Gaja Grakha. Ciceron ga spominje (*Brut.* /27/ 104) kao nadarena i svestrana govornika: »Imamo, naime, i Karbonove ... govore, nedovoljno blistave na riječima, ali oštre i prepune razbora«. Vidi i pogl. 34, 7 i bilj. uz to mjesto.

¹⁰⁷ Vidi bilj. uz 17, 1.

¹⁰⁸ Vidi bilj. uz 17, 1.

unaprijed kažem kako se s vremenima mijenjaju i oblici i vrste govora. Tako je, uspoređen sa Starim Katonom,¹⁰⁹ Gaj Grakho¹¹⁰ puniji i obilniji, tako je od Grakha uglađeniji i kićeniji Kras,¹¹¹ tako je od jednoga i drugog izražajniiji i tankoćutniji i uzvišeniji Ciceron, od Cicerona blaži i slađi i u riječima dotjeraniji Korvin.¹¹² Ne pitam tko je najrječitiji; zadovoljan sam time

¹⁰⁹ Oznakom Stari (*senex*) razlikuje se Katon Stariji od Katona Mlađega Utičkog. Punim imenom Marko Porcije Katon (Cenzorij) (*M. Porcius Cato /Censorius/*), 234–149. pr. Kr.; konzul 195. pr. Kr. Začetnik rimskog proznog izraza. Osim u stručnim i povijesnim spisima, te pismima, ogledao se i u govorništvu. Njegovi govori prvi su primjer takva književnog stvaralaštva u Rimu. Još ih je Ciceron znao oko 150. Danas je po naslovu, a i po, uglavnom kratkim ulomcima, poznat 81 govor. Kao govornik bio je pun temperamenta i poleta; često je bio optužen, nikad osuđen, što svjedoči o djelotvornosti njegove rječitosti.

¹¹⁰ Punim imenom Gaj Sempronije Grakh (*C. Sempronius Gracchus*; 153–121. pr. Kr.); mlađi od dvojice braće, politički i kao govornik sposobniji od svog starijeg brata (usp. Vell. II 6, 1: »duhom i rječitošću daleko istaknutiji«; Gell. X 3, 1; vidi i karakterizaciju obojice u Plut. *Tib. Gracch.* 2). God. 121. pr. Kr. dao se ubiti od svog roba kada je morao priznati neuspjeh svojih planova (agrarne reforme, proširenja građanskih prava na saveznike). Slovio je kao govornik neobične snage i ekspresivnosti, što se vidi i u sačuvanim ulomcima njegovih govora, npr. Cic. *De orat.* III /56/ 214. Ciceron o njemu govori i ovo (*Brut.* /33/ 125): »nemoj, naime, misliti, Brute, da je itko bio puniji i plodonosniji za govorništvo«.

¹¹¹ Punim imenom Lucije Licinije Kras (*L. Licinius Crassus*; 140–91. pr. Kr.); rimski političar i govornik, konzul 95., cenzor 92.; učenik pravника, govornika i povjesničara Lucija Celija Antipatra, poznat po temeljitoj pripremi nastupa i smislu za duhovite replike. Jedan od najznačajnijih prethodnika Ciceronovih, prikazan kao jedan od sudionika dijaloga u njegovu djelu *O govorniku* (*De oratore*). Uz Marka Antonija najslavniji govornik svog vremena. Glavna njegova prednost sastojala se u dobru poznavanju pomoćnih govorničkih znanosti, osobito građanskog prava. Od njegovih brojnih govora sačuvalo se samo nekoliko kraćih ulomaka u Cicerona. God. 92. pr. Kr. kao cenzor, zajedno s Gnejom Domicijem Ahenobarbom, dao je zatvoriti latinske škole govorništva jer su se u njima učenici učili τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν i to u zlu smislu. Odluka je Krasova glasila ovako (Suet. *De rhetor.* 1): »Dojavljeno nam je da postoje ljudi koji su ustanovili novu vrstu nauka, kojima mladež dolazi u školu: oni da su sebi nadjenuli ime latinskih retora; tamo da mladi ljudi po cijele dane sjede prekrizanih ruku. Predi su naši odredili što njihova djeca žele učiti i koje škole pohađati. Ove novotarije, koje nastaju mimo navade i običaja naših preda, niti nam se sviđaju niti nam se čine ispravnim. Zbog toga nam se čini kako valja poraditi na tome da i onima koji te škole drže i onima koji su navikli onamo dolaziti, očitujemo našu odluku kako se nama to ne sviđa«.

¹¹² Vidi bilj. uz 12, 6.

što sam u međuvremenu dokazao kako ne postoji jedno lice rječitosti, nego se i u onih koje zovete starima može naći više vrsta, te nije odmah gore ono što je različito; zbog poroka, pak, ljudske zlobe staro je uvijek na hvali, a sadašnje u omrazi. Zar sumnjamo kako se našlo i takvih koji su se umjesto Katonu divili Apiju Ceku?¹¹³ Dobro je poznato kako ni Ciceronu nije nedostajalo kudilaca¹¹⁴ kojima se činilo da je bujan i nadut i da nije dovoljno sažet, nego da je preko svake mjere razmetljiv i razvučen i premalo atički.¹¹⁵ Čitali ste, zacijelo, i Kalvova i Brutova pisma¹¹⁶ upućena Ciceronu iz kojih je lako zaključiti kako se Kalvo Ciceronu doista činio beskrvnim i suhoparnim,¹¹⁷ Brut, pak, nemarnim i nepovezanim,¹¹⁸ a kako je opet Ciceron od Kalva omalovažavan kao da je mlitav i istrošen,¹¹⁹ od Bruta, pak, da se poslužim njegovim vlastitim riječima, kao da je slabunjav i hrom. Ako bi mene pitao, meni se čini kako su svi oni

¹¹³ Punim imenom Apije Klaudije Cek (*App. Claudius Caecus*); 3. st. pr. Kr.; cenzor 312. pr. Kr., konzul 307. i 296. pr. Kr. i diktator, graditelj *via Appia*; znameniti rimski državnik i političar. Sastavio zbirku izreka u stihu, napisao možda jednu pravnu raspravu, objavio pravila sudskog postupka i održao glasoviti govor u senatu 280. pr. Kr. protiv mira s Pirom, koji se čitao i u Ciceronovo vrijeme.

¹¹⁴ Cicerona su već njegovi suvremenici napadali, kako kaže Kvintilijan (X 10, 12): »kao odveć strašljiva i azijanca, te bujna i u ponavljanjima pretjerana i u pošalicama neslana i u skladanju izlomljena, preobilna i — od čega neka nas bog sačuva — kao muža, malone, premekoputna«. — Sam Ciceron o svojim mladim danima govori (*Brut.* 192/ 316): »/da/ nas odveć bujne i obilne u mladenačkoj nekoj razuzdanosti i slobodi ...«.

¹¹⁵ Tj. nepodudaran u stilu s govorima strogih aticista.

¹¹⁶ Ova pisma nisu sačuvana.

¹¹⁷ Ciceron kaže o Kalvu (*Brut.* 182/ 283): »ipak je suviše kritizirajući sebe i pazeći sam na sebe, te bojeći se, da se ne bi dobio iskvarene krvi /pogrješke/, gubio i zdravu krv /pravu snagu i svježinu/. Stoga je njegov prevelikom zdušnošću istančani govor ...« — D. Kišpatić, Zagreb, L. Hartman /St. Kugli/, s. a.

¹¹⁸ Prvo se odnosi na »tromost i mlakost« (*lentitudo ac tepor*), manu koju Aper predbacuje Brutu (v. 21, 6); usp. Quint. X 2, 17: »dok se, s druge strane, dokonu i lijenčine, samo ako im je uspjelo da napišu nešto opširnije, na sav glas zaklinju da bi na taj način i Ciceron govorio.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985.

¹¹⁹ Tj., kako kaže Kvintilijan (X 10, 12) : *in compositione fractum ... ac paene ... viro molliorem*, što je gotovo sinonimno s ovime (*solutum et enervem*).

govorili istinu. No uskoro ću doći do pojedinaca; sada imam posla sa svima zajedno.«

19. »Kako, naime, obožavatelji starih običavaju ovoga postavljati kao kakav međaš starine, <ja tvrdim da se Kasije Sever¹²⁰>, kojega čine krivcem i tvrde kako je prvi skrenuo s onoga starog i izravnog puta govorenja, nije prebacio na onu vrstu govora zbog slabosti duha i nepoznavanja književnosti, nego zbog vlastite prosudbe i uvjerenja. Vidio je, naime, kao što sam malo prije govorio, kako se s prilikama vremena i promjenom slušateljstva mora mijenjati i oblik i način govora. Lako je onaj nakađašnji narod, kao neiskusani i priprost, podnosio dužinu nada-sve tromih govora,¹²¹ te je hvalio upravo to ako je tko u govoru potratio cijeli dan. Već je, dakako, na cijeni bila dugotrajna priprema uvoda i daleko unatrag započet redosljed izlaganja, razmetanje mnogostrukim raščlambama i tisuću stupnjeva dokaza i sve drugo što se propisuje suhoparnim Hermagorinim¹²² i

¹²⁰ Kasije Sever (*Cassius Severus*; oko 44. pr. Kr. — oko 34. posl. Kr.); ingeniozan i snažan govornik. Po mišljenju Seneke Starijega vrlo značajan kao govornik, slabiji kao deklamator; općenito smatran pretečom govorničke dekadencije u 1. st. posl. Kr. Cijenjen po duhovitosti, neumjereno zajedljiv u obračunu sa svojim protivnicima, što ga je koštalo i relegacije na Kretu (8. posl. Kr.), a potom progonstva na pusti otok Serif 12. posl. Kr., gdje je 34. posl. Kr. i umro. O ovom govorniku Tacit govori i na drugom mjestu (*Ann.* IV 21 — o god. 24. posl. Kr.). Kvintilijan tvrdi da mu je nedostajalo ozbiljnosti (X 1, 116): »Kod Kasija Severa će se naći mnogo stvari koje slušaju da se imitiraju, samo ga treba kritički čitati. Da je ostalim stilskim odlikama još pridodao prikladan kolorit i dostojanstvenu dikciju, zaslužio bi da se uvrsti među vrhunske govornike.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. — O njegovim govorima usp. pogl. 26, 4. — Tekst je na ovome mjestu prilično iskvaren; prijevod se drži Koestermannova izdanja.

¹²¹ Usp. Quint. VIII 6, 42: »Tada on /govor — stil/ postaje dosadan i težak i možete ga slobodno usporediti s vojskom koja ima toliko komora koliko i vojnika, tj. s vojskom čiji se broj podvostručio, a ne njena udarna snaga.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985.

¹²² Hermagora, grčki retor iz 2. st. pr. Kr.; svojim sustavom retorskoga nauka snažno utjecao na rimsku retoriku. Usp. Cic. *Brut.* 176/ 263: »iz ovog za kićenje siromašna, ali za iznalaženje prikladna nauka Hermagorina«; *ibid.* 178/ 271: »izučen po Herma-

Apolodorovim¹²³ knjigama, pa ako se činilo da je tko omirisao filozofiju, te iz nje kakvo opće mjesto u svoj govor uvrstio, hvalama je u nebo uzdizan. Nikakvo čudo; ta bilo je to novo i nepoznato, te je i među samim govornicima bilo vrlo malo onih koji su bili upoznali pravila retorā ili poučke filozofā. No sada se, Herkula mi, kada je sve to postalo već opće poznato, kada jedva tko stoji u kolu slušatelja a da nije, ako ne obrazovan u počelima nauka, a ono barem s njima upoznat, javlja potreba za novim i odabranim putovima kojima bi govornik izbjegao dosadu slušatelja, pogotovu pred onim sucima koji vode istragu oslanjajući se na silu i moć, a ne na pravo i zakone, te ne prihvaćaju, nego određuju vremena i smatraju kako ne treba čekati govornika dok se ovomu prohtije govoriti o samome predmetu, nego ga često sami od sebe opominju i pozivaju na red ako počne zastranjivati, te mu otvoreno pokazuju kako im se žuri.«

20. Tko li će danas podnijeti govornika koji u uvodu govori o slabosti svojega zdravlja? A takvi su otprilike Korvinovi uvodi.¹²⁴ Tko li će dočekati pet knjiga protiv Vera?¹²⁵ Tko li će otrpjeti one beskonačne knjižurine o prosvjedu i postupniku, koje

gorinim napucima, kojima se prenose ako i ne dovoljno bogati ukrasi govorenja, a ono ipak neki dokazi tako prikladni i pripravljeni pojedinim vrstama parnica kao što su koplja što se vitlaju prikladna čarkašima.«; Quint. III 1, 16: »stvorio je potom Hermagora takoreći vlastiti put koji su slijedili veoma mnogi«.

— Drugi Hermagora, grčki retor s Temna, živio je kao slavan retor pod Augustom i Tiberijem u Rimu. Poznati su neki naslovi njegovih djela.

¹²³ Apolodor iz Pergama, slavan retor, odgojitelj i učitelj govorništva mladom Oktavijanu u Apoloniji (Suet. *Aug.* 89); njegov je nauk na latinskom jeziku predavao u Rimu Gaj Valgije Ruf, čijim se tekstom služio Kvintilijan (III 5, 17 i d.).

¹²⁴ Kvintilijan (IV 1, 8) smatra, naprotiv, takve predgovore ili uvode, koji se često mogu naći u Mesale Korvina, veoma svrsishodnim.

¹²⁵ Prigovor nije posve opravdan, budući da Ciceron svojih pet govora protiv Vera, kojega su Sicilci optužili zbog gobljenja (*repetundarum*), nije održao u obliku u kojem su sačuvani. Ver je već nakon prve rasprave i parnice (*Actio prima in Verrem*) 70. pr. Kr. otišao svojevoljno u progonstvo. Na to je Ciceron svu prikupljenu građu razradio u pet govora i objavio u obliku pamfleta (*Actio secunda in Verrem*).

2 čitamo u govorima *Za Marka Tulija* i *Za Aula Cecinu*?¹²⁶ U današnje vrijeme sudac pretječe onoga što govori i, nije li prima-

¹²⁶ Svako poglavarstvo (*magistratus*) koje je imalo *imperium* ili pravo sazivanja skupštine (*contio*) smjelo je izdavati naloge kojih su se morali držati svi građani, a i samo poglavarstvo. Takav se nalog izdavao usmeno (*edicere*) tj. magistrat bi savzao skupštinu i dao da glasnik (*praeco*) pročita nalog (*edictum*). Ako je nalog vrijedio samo za jedan slučaj, zvao se *edictum transitorium*, ako je, pak, vrijedio za duže vrijeme, primjerice, dok je taj magistrat u službi, zvao se *edictum perpetuum* ili *annuum*. Taj bi se nalog crnilom (*atramentum*) napisao na bijelu dasku (*album*), te bi se izložio na javno, svima dostupno mjesto (*proscribere, proponere*). Osobito su bili značajni nalozi sudaca (*praetoris urbani, peregrini*) koje su oni izdavali za pravosuđe prilikom nastupa u službu; ako su njihovi nasljednici koji nalog preuzeli, on se zvao *edictum translaticium*; tako su ti nalozi postali značajnim izvorom rimskoga prava. U nalogu su bili spomenuti svi — kako bi se danas reklo — paragrafi za svaki pojedini slučaj, tj. bio je već sastavljen obrazac tužbe, *formula*. Kad je tko htio tužiti, odabrao bi koji paragrafi molio pretora da dade suditi po tom paragrafu: to je postupak *in iure*; pretor bi odredio rok kad će suditi porotnici (*iudices*): to je postupak *in iudicio*. Pretor bi ujedno naložio porotnicima da sude po paragrafu koji je predložio tužitelj. Katkada je pretor sam odlučio što trebaju učiniti zavađene stranke; to je odluka, *interdictum*. Ako se stranke nisu pokorile odluci, išlo se na sud pred porotnike da se dokaže da li je pretorova odluka točna ili opravdana. Prigovor protiv odluke ili obrasca tužbe zvao se izuzeće, utuk, *exceptio*. Primjer za *formula, interdictum* i *exceptio* pružaju upravo ova dva ovdje spomenuta Ciceronova govora: *Pro M. Tullio* i *Pro A. Caecina*. U prvom se govoru radilo o sljedećem: Marko Tulije i Publije Fabije bili su susjedi. Fabije je zahtijevao od Tulija neku zemlju kao svoju, pa su se dogovorili da će radi toga na sud u Rim. U noći uoči suda udarili su na onu zemlju Fabijevi robovi, poubijali Tulijeve robove, zapalili kuću i sve opustošili. Tada je Tulije tužio Fabija tražeći odštetu. Obrazac tužbe glasio je: *quantae pecuniae paret dolo malo familiae P. Fabi vi hominibus ornatis coactisve damnum datum esse M. Tullio, tantae condemna*. Protiv toga obrasca prigovorio je Fabije (*exceptio*) da se ne smije reći *dolo malo*, hoteći time kazati da su to njegove sluge učinile bez njegova znanja. Govor je održan 72. ili 71. pr. Kr. — U drugom se govoru radilo o sličnoj stvari: Aulo Cecina i Sekst Ebucije (*Sextus Aebutius*) posvađali su se također oko neke zemlje. Određeno je da se obojica sastanu na tom zemljištu radi daljega sudbenog postupka, ali na dogovoreni dan Ebucije nije dao Cecini ni stupiti na onu zemlju grozeći se da će ga ubiti ako onamo pristupi. Cecina to javi pretoru, a pretor odlučio: *interdixit, ut (Aebutius), unde deiecisset (Caecinam) restitueret*.

Sud je morao odlučiti da li je pretorova odluka opravdana. Ebucije je, naime, prigovorio (*exceptio*) da odluka nema smisla: kako može *restituere* kad ga nije ni odao sa zemlje, a odagnati (*deicere*) nije mogao budući da Cecina nije ni stupio na zemlju. Ciceron je taj prigovor pobio tvrdeći da *unde znači* i *ex quo loco*; odluka je, dakle, posve opravdana. Usp. *Orat. ad M. Brut. 126/ 102*: »Meni je čitava parnica za Cecinu radila o riječima interdikt; razložih zapleteno pitanje definiranjem, istakoh

mljen i očaran bilo zamahom dokaznog postupka bilo šaroliko-
šću rečenica bilo sjajem i kičenošću opisa, odvraća se od njega. 3
Pa i mnoštvo nazočnika i slušatelj što dođe i ode navikao se već
tražiti dražest i ljepotu u govoru, te na sudovima ne podnosi
više namrgodene i nepočesljane starine, kao kad bi tko na po-
zornici htio oponašati kretnje Roscija¹²⁷ ili Turpiona Ambivi- 4
ja.¹²⁸ Dapače, mladići, položeni na nakovanj svojih nauka, koji
radi vlastita napretka u stopu prate govornike, ne žele samo slu-
šati, nego nešto znamenito i spomena vrijedno sa sobom kući
ponijeti, te jedan drugomu prenose, a često i u svoje naseobine i
pokrajine pišu, bilo da je kakva misao sinula u duhovitu i krat-
ku izrazu, bilo da je kakvo mjesto¹²⁹ zasjalo u biranu i pje-
sničkom uresu. Traži se, naime, od govornika već i pjesnički 5
nakit, ne zagađen Akcijevom ili Pakuvijevom¹³⁰ gnjileži, nego

znamenitost građanskoga prava, odredih razliku između dvoumnh riječi.« — D. Kišpatić, Zagreb, L. Hartman /St. Kugli/, s. a. Govor je očuvan. Održan je 69. ili 68. pr. Kr.

¹²⁷ Punim imenom Kvint Roscije Gal (*Q. Roscius Gallus*); prijatelj Sulin i Cicero-
nov, najveći glumac svog vremena. Bio je krasna tijela i usavršene mimike. Pripovijede-
dalo se da je kod kuće proučavao svaki pokret prije nego što bi izašao na pozornicu.
O svojoj je glumi vodio i teoretske rasprave, te je napisao djelo o razlici između go-
vorničtva i glumačke umjetnosti. Bio je ljubimac rimskog otmjenog društva i prijat-
elj najvećih državnika jer je i kao čovjek umio sačuvati svoj visoki ugled. Roscije je u
Rimu otvorio i školu za mlade glumačke talente. On je ujedno i prvi koji je na pozor-
nicu počeo dolaziti bez maske. Dobivao je i goleme novčane nagrade. Ciceron, koji
ga je branio u jednoj parnici, govori (*De orat.* I /28/ 130) kako je postigao takvo savr-
šenstvo da se o čovjeku koji se u bilo kojem području istakao uobičajilo govoriti da je
u svojem umijeću pravi Roscije (*itaque hoc iam diu est consecutus, ut, in quo quisque
artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur.*).

¹²⁸ Punim imenom Lucije Ambivije Turpion (*L. Ambivius Turpio*); slavni komički
glumac u vrijeme komediografa Terencija, u čijim je komedijama nastupao od 166.
do 160. pr. Kr. i koje je doveo do uspjeha, te ravnatelj glumačke družine. — Ponašati
se na sudu ili trgu poput glumca bilo je za govornika samo po sebi razlog za prigovor
(usp. 26, 2).

¹²⁹ U izvorniku: *locus*, izvedba, obradba, prikaz filozofske teme; usp. 31, 5.

¹³⁰ Akcije (*Accius*, 170 — poslije 86. pr. Kr.) i Pakuvije (*Pacuvius*, 222 — oko 132.
pr. Kr.) pripadaju u stare rimske tragediografe. U njih se hvalila značajna starorimska
snaga, a manje dotjeran oblik. Akcije je crpio građu iz triju grčkih velikih tragedio-

- 6 iznesen iz Horacijeva i Lukanova¹³¹ svetišta. Ugađajući, dakle, njihovim ušima i njihovoj prosudbi, doba naših govornika pokazalo se ljepšim i kićenijim. No nisu naši govori manje djelotvorni zbog toga što uz nasladu dopiru do ušiju onih što sude.
- 7 Što bi, naime, bilo ako bi vjerovao kako su hramovi naših vremena manje čvrsti zbog toga što se ne grade od neobrađena lomljenjaka i bezobličnih opeka, nego se mramorom blistaju i zlatom presijevaju.«¹³²

21. »Doista, priznat ću vam iskreno kako se kod nekih od starih jedva suzdržavam od smijeha, kod nekih, pak, jedva od sna. Ne spominjem nijednoga iz mnoštva, Karnucija ili Atija,¹³³ kako

grafa, prije svega iz Eshila. Jednomu i drugomu predbacivao se poslije arhaičan jezik, netočno redanje riječi i nebrizljiv stil. (usp. Quint. X 1, 97). Akcije je napisao barem 37 tragedija, od kojih su se sačuvali samo fragmenti. Pakuvije je napisao 12 ili 13 tragedija, uglavnom po uzoru na Sofokla i Euripida, ali se spominje i jedna tragedija s građom iz rimskog života. I od njegovih su se djela sačuvali samo fragmenti. — Aper ovoj dvojici tragediografa, ne baš opravdano, suprotstavlja lirika Horacija i epike Vergilija i Lukana, ali je naglasak ipak na polemici sa sklonošću prema arhaiziranju koja je u vrijeme carstva sve više preotimala mah. To je razriješeno i usporedbom u sljedećoj rečenici; usp. uz ovo i pogl. 21, 7.

¹³¹ Punim imenom Marko Anej Lukan (*M. Annaeus Lucanus*; 39–65. posl. Kr.); rodom iz Kordube u Hispaniji, ali od rimske obitelji, nećak Seneke Starijega, koji ga je i preporučio Neronu. Nije dugo uživao u Neronovoj milosti jer se uskoro radi pjesničke slave tako s njime zavadio da se upleo u Pizonovu urotu protiv cara. Kad je urota bila otkrivena, ponio se kukavički misleći da će se time spasiti: odao je sve sukrivce, pa i svoju majku. Sve mu to nije pomoglo: car mu je naložio da se sam ubije. Pripisuju mu se mnoga pjesnička djela koja su uglavnom poznata samo po naslovu. Jedino, iako i to nepotpuno sačuvano, njegovo djelo jest *Pharsalia*, ep u 10 pjevanja o građanskom ratu između Cezara i Pompeja. Pjesnik žali propast slobode kojoj je, kako on misli, braniteljem bio Pompej. Jezik je djela odviše retoričan i patetičan. Usp. što o njemu misli Kvintilijan (X 1, 90): »Lukan je vatren, žestok i čuven po svojim sentencijama, ali, da iskreno kažem, njega više treba da imitiraju govornici nego pjesnici.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985.

¹³² Raskošne novogradnje u Rimu počele su nicati u najvećem dijelu od vremena Augusta, a osobito nakon Neronova požara 64. posl. Kr.

¹³³ »Karnucija«; možda Publije Kanucije (*P. Canutius*), suvremenik Cicerona, koji ga hvali (Brut. /56/ 205): »moj vršnjak, čovjek izvan našega staleža, po mom sudu, najrječitiji«, ili istoimeni kvestor, pučki tribun, te konzul 47. pr. Kr. beskrupulozni

ne bih što rekao o Furniju¹³⁴ i Toraniju¹³⁵ i o drugima koji u istoj bolnici pokazuju ovakav kostur i ovakvu sušičavost; sâm me Kalvo, premda je dvadeset i jednu knjigu, kako mislim, ostavio za sobom, u ovom ili onom govorčiću zadovoljstva. A vidim da se ni ostali ne protive ovom mom sudu. Koliko li je, naime, njih pročitao Kalvov govor protiv Azicija ili protiv Druza?¹³⁶ No, Herkula mi, u rukama svih učilištaraca nalaze se optuženice koje nose naslov *Protiv Vatinija*,¹³⁷ a osobito onaj drugi govor među njima: kićen je, naime, i u riječima i u mislima, prilagođen ušima sudaca, tako da možeš znati kako je i sam Kalvo shvaćao što je bolje i kako mu nije nedostajalo volje da govori uzvišenije i kićenije, nego darovitosti i snage. Što? Od Celijevih¹³⁸ govora ljudima se, svakako, sviđaju, bilo cjeloviti, <bilo> njihovi dijelovi, oni u kojima prepoznamo sjaj i uzvi-

političar kojega je mladi Kalvo tri puta optužio (Cic. *Phil.* III 9, 23; *Ad fam.* XII 3, 2; 23, 3). — »Atija«; govornik tog imena iz ovoga vremena nije poznat. Možda treba pisati *Arri*. Tada bi se moglo misliti na Kvinta Arija (*Q. Arrius*), pretora iz 73. posl. Kr. o kome Ciceron (*Brut.* 169/ 242–234) kaže: »Kvint Arije ... /koji se/ — bez znanja, bez dara — bio probio čak i do nekakve časti zaštitnika«.

¹³⁴ Punim imenom Gaj Furnije (*C. Furnius*); govornik i prijatelj Ciceronov, kojemu su namijenjena dva pisma Ciceronova: *Ad fam.* X 25 i 26.

¹³⁵ O njemu se ne zna ništa pobliže. — Drastična slikovitost, što se ogleda u Aperovim riječima, karakteristična je za Aperov govornički stil.

¹³⁶ O Kalvu vidi bilj. uz 17, 1. — Azicija (*P. Asicius*) je Kalvo optužio zbog umorstva egipatskog poslanika. Branio ga je Ciceron i uspio osloboditi optužbe. Optužba protiv Livija Druza ne može se pobliže odrediti.

¹³⁷ Procesi koje je protiv cesarovca Publija Vatinija pokrenuo Kalvo održali su se 58., 56., i 54., a vjerojatno i 53. pr. Kr. O prvom procesu vidi. pogl. 34, 7. U trećem procesu, u kojem je Vatinije bio tužen *de ambitu*, kao branitelj, Cezaru za volju, nastupio je Ciceron; četvrti proces, u kojemu se Ciceron ponovo bio latio Vatinijeve obrane, ne može se sadržajno pobliže odrediti. Protiv Vatinija nastupio je, međutim, i Ciceron, i to u parnici koju je protiv Publija Sestija, koji se kao pučki tribun 57. pr. Kr. zalagao za to da se Ciceron pozove iz progonstva, tužbom *de vi* poveo Klodije. Sestija je branio Ciceron govorom *Pro Sestio* (sačuvan). Kao Klodijev svjedok pojavio se Vatinije, na kojega se u obliku pitanja pogrđama oborio Ciceron dokazujući da Vatinije ne može biti dostojan svjedok. Govor je sačuvan pod naslovom (*Interrogatio*) in *P. Vatinius testem*.

¹³⁸ Usp. bilj. uz 17, 1.

4 šenost naših vremena. Nečistoća,¹³⁹ pak, riječi, te labav spoj i
zamršene misli, Herkula mi, zaudaraju na starinu, te mislim
kako nitko nije u toj mjeri starinar da bi hvalio Celija¹⁴⁰ u onom
5 dijelu u kojem je starinski. Dopustimo, dakako, Gaju Cezaru
da je zbog veličine svojih zamisli i zaokupljenosti državnim po-
slovima u rječitosti postigao manje nego što je to obećavao nje-
gov božanski duh,¹⁴¹ isto tako kao što, Herkula mi, Bruta¹⁴²
možemo prepustiti njegovoj filozofiji, jer čak i njegovi štovate-
6 lji priznaju kako je u govorima manji od svog slavnog glasa.
Osim ako tko nije slučajno pročitao Cezarovu knjigu *Za Deci-
dija Samnicanina*¹⁴³ ili Brutovu *Za kralja Dejotara*¹⁴⁴ i ostale
knjige iste tromosti i mlakosti, osim ako se tko ne divi i njihovim
pjesmama: sastavljali su, naime, i pjesme i pohranili ih u
knjižnice,¹⁴⁵ ništa bolje nego li Ciceron,¹⁴⁶ ali s više sreće, jer ma-

¹³⁹ Usp. Sen. *Epist.* 144, 14: »Neki drugi, naprotiv, vole ono što je u svakodnevnoj upotrebi, pa tako padaju u trivijalnost.« — A. Vilhar, Novi Sad 1978.

¹⁴⁰ O Celiju v. bilj. uz 17, 1.

¹⁴¹ Slično misli i Kvintilijan (X 1, 114): *C. vero Caesar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur.* (»Da se Gaj Cezar isključivo posvetio forumu, bio bi jedini naš govornik koji bi se mogao ozbiljno takmičiti sa Ciceronom.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985). Usp. i *Ann.* XIII 3: *nam dictator Caesar summis oratoribus aemulus* (»Jer, diktator je Cezar bio takmac najvećim govornicima«).

¹⁴² Punim imenom Marko Junije Brut (*M. Iunius Brutus*; 85–42. pr. Kr.); urotnik i ubojica Cezarov, bio je najslavniji stoik i akademičar među rimskim plemićima. Zna se da je pisao rasprave o vrlini, dužnostima i strpljivosti. Ciceron mu je kao prijatelju posvetio više djela, premda je Brut bio kao govornik pristaša strogog aticističkog smjera. U Ciceronovoj zbirci pisama ima više Brutovih pisama. Kvintilijan ga (X 1, 123) izostavlja s popisa govornika i ubraja u pisce filozofske literature.

¹⁴³ Taj se Cezarov govor nigdje drugdje ne spominje.

¹⁴⁴ Ovaj je govor održan pred Cezarom u Nikeji 46. pr. Kr. Usp. Cic. *Ad. Att.* XIV 1, 2.

¹⁴⁵ Pod bibliotekama u ovo vrijeme treba razumjeti samo privatne biblioteke jer je prvu javnu biblioteku u Rimu otvorio tek Azinije Polion 38. pr. Kr. Ovime se želi reći kako njihove pjesme nisu doprle u javnost.

¹⁴⁶ Poetska djela Cezarova ostala su neobjavljena jer je tako odlučio njegov nasljednik August. Ciceronovi pjesnički pokušaji, među kojima i poema u tri knjige o njegovu konzulatu, nisu ni kod suvremenika ni kod potonjih generacija naišla na priznanje; usp. Quint. XI 1, 24: »Kamo sreće da nije bio tako izdašan u uzdizanju svojih

nje njih zna da su ih sastavljali. Za Azinija¹⁴⁷ mi se također, 7
premda je rođen u skorije vrijeme, čini kako je učio među ljudi-
ma kao što su Menenije i Apije.¹⁴⁸ Za Pakuvijem se, barem, i
Akcijem nije poveo samo u tragedijama,¹⁴⁹ nego i u svojim go- 8
vorima: tako je nezgrapnan i suhoparan. Govor je, pak, kao i čov-
ječje tijelo, istom onda lijep kad iz njega ne proviruju žile niti
se na njemu kosti mogu prebrojiti, nego kad topla i zdrava krv
ispunja udove i izbija u oblinama mišica i kad same tetive pre- 9
kriva rumenilo, a pristalost im podaje milinu. Neću napadati
Korvina, jer nije o njemu samome ovisilo hoće li izraziti vedri-
nu i sjaj naših vremena, a vidimo koliko je snage bilo duha bilo
nadarenosti dotjecalo njegovu ukusu.«¹⁵⁰

22. »Dolazim do Cicerona koji je sa svojim suvremenicima vo-
dio istu bitku koju i ja s vama. Oni su se, naime, divili starima, a
on je sam više cijenio rječitost svojih vremena, te ničim drugim
nije više pretekao govornike istoga vijeka negoli svojim uku- 2
som. Prvi je, naime, brižljivo obradio govor, prvi je primijenio i
u riječima odabir i u skladanju umjetničku vještinu, okušao se i

pjesama. Njegovi neprijatelji nisu nikad prestajali kritikovati stihove ovakve vrste:
‘Neka se oružje ukloni ispred mirne toge, / a lovor vijenci ustupe mjesto govorn-
ništvu.’ i ‘Sretan li si, Rime, jer si rođen za mog konzulovanja’ — zajedno sa: ‘Jupiter
koji ga je pozvao u skupštinu bogova’ i ‘Minerva kod koje je učio nauke’. Ovakve i
slične nastranosti on je sebi dozvoljavao imitirajući neke grčke uzore.« — P. Pejčino-
vić, Sarajevo 1985.

¹⁴⁷ O Aziniju Polionu slično sudi i Kvintilijan (X 1, 113): »Ipak je njegov stil daleko
od sjaja i profinjenosti Ciceronovog stila, tako da izgleda da je za jedno stoljeće prije
ovoga živio.« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. O njemu vidi inače bilj. uz pogl. 12, 6.

¹⁴⁸ O Meneniju Agripi v. bilj. uz 17, 1, o Apiju Klaudiju Ceku v. bilj. uz 18, 4.

¹⁴⁹ Usp. pogl. 17, 1. i bilj. uz 12, 6.

¹⁵⁰ Marko Valerije Mesala Korvin nije posjedovao ni srčanosti ni samopouzdanja ni
energije, koje govoru daju živost i vatrenost (*vis animi*), ni stvaralačkoga dara prona-
laženja (*vis ingenii*), bez kojega je nemoguće reagirati na neočekivane izazove. Slično
sudi i Kvintilijan (X 1, 113): »Mesala je, naprotiv, dotjeran i jesan, i njegov stil na
neki način otkriva njegovo plemenito porijeklo, no ipak snagom zaostaje (Za Azini-
jem).« — P. Pejčinović, Sarajevo 1985. — O Mesali Korvinu vidi inače bilj. uz pogl.
12, 6.

u sjajnijim predmetima i pronašao neke poslovice, osobito u onim govorima koje je sastavio već kao starac i potkraj svojega života, to jest pošto je bio još više uznapredovao, te iskustvom i vježbama naučio koja je vrsta govora najbolja. Jer, raniji njegovi govori nisu lišeni nedostataka starine: dosadan je u uvodima, razvučen u pripovijedanjima, spor kod zastranjivanja;¹⁵¹ kasno se uzbuđuje, rijetko raspaljuje. Malo se rečenica završava skladno i s nekim sjajem. Ništa iz njih ne bi mogao izvući, ništa sa sobom kući ponijeti, i kao u kakvoj gruboj zgradi, zid je, doduše, čvrst i izdržljiv, ali nedostatno izglačan i sjajan. Ja, pak, želim da se govornik, kao imućan i ugledan otac obitelji, ne pokriva samo onim krovom koji bi ga zaštitio od kiše i vjetrova, nego i onim koji bi mu uveseljavao pogled i oči; da ne bude opremljen samo onim pokućstvom koje bi zadovoljavalo nužne potrebe, nego da u njegovu uresu bude i zlata i srebra, kako bi mu se što češće prohtjelo da ga uzme u ruke i razgleda. Neka se, pak, nešto od toga daleko odbaci kao istrošeno i ustajalo; neka nijedna riječ ne bude kao kakvom rđom prekrivena, neka nijedna rečenica ne bude sastavljena tromim i nezgrapnim vezom na način ljetopisā;¹⁵² neka izbjegava odurno i bljutavo lakrdijašenje;¹⁵³ neka mijenja sastav i neka sve zaglavke ne završava na jedan i isti način.«¹⁵⁴

¹⁵¹ Po pravilima stare retorike govor ima četiri glavna dijela: uvod (*exordium*); izlaganje teme (*propositio* ili *narratio*, ako se pripovijeda događaj), dokazivanje (*confirmatio*) s opovrgavanjem (*confutatio*) i, najzad, svršetak (*epilogus, peroratio*).

¹⁵² Kao u tzv. historijskom stilu.

¹⁵³ Usp. Cic. *De orat.* II /59/ 239: »u čemu se preporučuje ne samo da što ne bude suhoparno, nego ako je moguće ni previše smiješno; govorniku valja izbjegavati jedno i drugo, da mu šala ne bude ni lakrdijaška ni komedijaška«.

¹⁵⁴ Istu preporuku daje i Ciceron (*De orat.* III /50/ 192): »Mislim, pak, da treba paziti na zaglavke, čak i brižljivije negoli na ono sprijeda, zbog toga što se u njima najviše pokazuje dovršenost i savršenstvo. ... u govoru, pak, malo njih opaža početke, većina njih dočetke, a budući da se ovi jasno vide i razumiju, valja ih varirati, kako — bilo zbog izoštrena ukusa poznavalaca, bilo zbog zasićenosti ušiju — ne bi bili odbačeni«.